

Οικονομία, Πολιτισμός καὶ Καπιταλιστική κρίση

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ*

1. Ἡ σύγχρονη Οικονομική κρίση

Εἶναι ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια τὸ γεγονός ὅτι ἡ σύγχρονη οἰκονομική κρίση εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν χαρακτηριστικῶν δομῶν τῆς τραπεζικῆς καὶ χρηματιστικῆς κερδοσκοπίας τοῦ λεγόμενου «Καπιταλισμοῦ-Καζίνο»¹. Ἡ σημερινή κυριαρχία τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ κεφαλαίου ἀποστρέφεται τὴ ζωντανή ἐργασία, τὴν πραγματική οἰκονομία τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ παραγωγικοῦ Καπιταλισμοῦ. Πρόκειται μὲ ἄλλα λόγια γιὰ τὴν ἐπικράτηση - ἥδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1980 - τοῦ Νεοφιλελεύθερου πνεύματος τῆς Παγκοσμιοποίησης, πὺ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἐπιδείνωση τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων, τὴν ἀποδόμηση τοῦ Κράτους Πρόνοιας καὶ τὴ χαλάρωση τῶν κοινωνικῶν ἐλέγχων ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας. Σύμφωνα μὲ τὴν λογική αὐτὴ τὸ Κράτος χάνει τὸν ρυθμιστικὸ καὶ κοινωνικὸ του ρόλο, ἐνῶ ἡ αὐτορρύθμιση τῶν ἀγορῶν ἀνάγεται σὲ «ἱερό» δόγμα².

* Ὁ Κωνσταντῖνος Κωτσιόπουλος εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητὴς Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

1. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Σύγχρονος Καπιταλισμὸς καὶ Παγκοσμιοποίηση*, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 2008, σ. 165. STRANGE S., *Casino Capitalism*, Manchester University Press, Manchester 1997. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στὴ νεωτερικότητα σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ φυσική οἰκονομία στὴν παραδοσιακότητα, βλ. ΜΠΕΓΖΟΥ Μ., *Νεοελληνική Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1998, σσ. 271-278. Ὁ Δ. Παπαδημητρίου (Καθηγητὴς Οἰκονομικῶν στὸ Bard College) θὰ γράψει, ὅτι σήμερα στὴ Παγκοσμιοποιημένη Οἰκονομία οἱ συναλλαγές γίνονται ἠλεκτρονικά, διαδικτυακά καὶ τὸ χρήμα εἶναι ἄυλο. Αὐτὴ ἡ χρηματοπιστωτικὴ ἀγορὰ εἶναι 30 φορές μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ Παγκόσμιο ΑΕΠ. Ἔτσι ἀπουσιάζει ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ τῶν Κρατῶν, ἀφοῦ οἱ Ἀγορὲς διοικοῦν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ κρίση καὶ ἡ ἀνεργία. *Καθημερινή*, 27 Ἰανουαρίου 2013.

2. CHESNEAUX J., «Οἱ δέκα ὄψεις τῆς Παγκοσμιοποίησης», στὸ *Οἰκονομία. Ἡ ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης*, ἐκδ. Δρομέας, Ἀθήνα, σσ. 12-22. Ἡ Σ. Σάσεν γράφει ὅτι οἱ κρατικὲς οἰκονομικὲς πολιτικὲς καὶ οἱ ἐπενδυτικὲς στρατηγικὲς ἔχουν ὀδηγήσει στὴ διαμόρφωση ἐνὸς νέου ὑπερεθνι-

Πριν μερικές δεκαετίες η πολιτική άσκούσε έλεγχο στην οικονομία, ενώ σήμερα τα μεγέθη τείνουν ν' αντιστραφούν. Στις παλαιές φάσεις του έμπορικού και παραγωγικού Καπιταλισμού γινόταν συχνά λόγος για μεικτό σύστημα οικονομίας και Κεϋνσιανή πολιτική, που μέσω του προγράμματος Δημοσίων επενδύσεων δημιουργείτο χρηματική ρευστότητα στην αγορά και νέες θέσεις εργασίας. Την περίοδο εκείνη το αίτημα για ανάπτυξη και κοινωνική δικαιοσύνη κατηύθυνε τις πολιτικές δυνάμεις των φιλελευθέρων, συντηρητικών και σοσιαλιστών με σκοπό να προωθούν την κοινωνική πολιτική σε έθνικό επίπεδο και τον έλεγχο και τις ρυθμίσεις σε διεθνές επίπεδο, ώστε να μην είναι ανεξέλεγκτες οι δυνάμεις της αγοράς. Ήταν με άλλα λόγια αποδεκτό το γεγονός ότι οι αγορές ήταν πολύ άσταθεις για να άφεθούν στην έλευθερία αυτορρυθμισής τους.

Τα πράγματα όμως άλλαξαν κατά πολύ με την κυριαρχία του άτομικιστικού Νεοφιλελευθερισμού στον άγγλοσαξωνικό κόσμο και την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Το εργατικό κίνημα μετά και την άλλαγή της παραγωγικής δομής έξασθένησε, ή μεσαία τάξη αποδυναμώθηκε, ενώ οι οικονομικές και πολιτικές έλιτ ζήτησαν την άποκοπή τους από την υπόλοιπη κοινωνία σε μία επίδειξη «φεουδαρχικού» και ταξικού εκλεκτικισμού.

Ό γνωστός κερδοσκόπος G. Soros θα κάνει λόγο για το χρηματιστικό κεφάλαιο, το οποίο έτέθη στη θέση του οδηγού της κοινωνίας και της οικονομίας από τον Νεοφιλελευθερισμό. Θα τονίσει χαρακτηριστικά: «Το παγκόσμιο Καπιταλιστικό σύστημα εϋνοεί πολύ το χρηματιστικό κεφάλαιο ... και αυτό έχει οδηγήσει στη γρήγορη μεγέθυνση των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών. Μπορούμε να το φανταστούμε σαν ένα γιγάντιο σύστημα άγωγών που ρουφάει κεφάλαιο μέσα από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και τα αντίστοιχα ιδρύματα του κέντρου και μετά το διοχετεύει στην περιφέρεια, είτε άμεσα με τη μορφή των πιστώσεων και των επενδύσεων χαρτοφυλακίου, είτε έμμεσα, μέσω των πολυεθνικών εταιριών»³. Σύμφωνα με την Σ. Άντωνοπούλου, πρόκειται για

κου χώρου για την κυκλοφορία του Κεφαλαίου, σε μία νέα χωρική διαμόρφωση που βασίζεται σε δίκτυα πόλεων που διασυνδέονται μέσω μίας ψηφιοποιημένης ύποδομης και με τα οποία συμπλέκονται ύπερεθνικές ροές επενδύσεων, έξουσίας, κουλτούρας και ανθρώπων. ΣΑΣΣΕΝ Σ., *Η κοινωνιολογία της παγκοσμιοποίησης*, έκδ. Μεταίχμιο, Άθήνα 2009, σ. 307 έ. KLEIN N., *Το δόγμα του Σόκ*, έκδ. Λιβάνη, Άθήνα 2010, όπου αναλύονται και οι πολιτικές σκοπιμότητες της έπιβολής της Άγοράς πολλές φορές και με στρατιωτικά μέσα.

3. SOROS G., *Κρίση του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, Άθήνα, έκδ. Νέα Σύνορα, σ. 27. Για τα

έμμεση όμολογία του γεγονότος ότι τὸ γιγάντιο αὐτὸ σύστημα ἀγωγῶν ἀφαιμάσσει τὶς παγκόσμιες ἀποταμιεύσεις καὶ ἔτσι τὰ κέντρα τοῦ Καπιταλισμοῦ «τὶς μετατρέπουν σὲ κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο στὴ συνέχεια διοχετεύουν στὴν περιφέρεια εἴτε μὲ τὴ μορφή τῶν δανείων (ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων στενάζουν οἱ χώρες τῆς περιφέρειας) εἴτε μὲ τὴ μορφή τῶν ἐπενδύσεων τῶν πολυεθνικῶν, εἴτε μὲ τὴ μορφή τῶν ἐπενδύσεων χαρτοφυλακίου»⁴.

Τρεῖς θεωροῦνται κυρίως οἱ παράγοντες ποὺ συνέβαλαν στὴν ἐξέλιξη τῆς χρηματιστικῆς κερδοσκοπίας: α) ἡ ὑπαρξη ἑνὸς παγκόσμιου δικτύου χρηματιστηριακῶν ἀγορῶν καὶ ἀγορῶν συναλλάγματος, β) ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος καὶ τῆς διεθοῦς κίνησης κεφαλαίων καὶ γ) ἡ κατάργηση τῶν σταθερῶν συναλλαγματικῶν ἰσοτιμιῶν καὶ ἡ καθιέρωση καθεστῶτος κυμαινόμενων συναλλαγματικῶν ἰσοτιμιῶν τὸ 1973. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἀνατροπὴ δηλαδὴ τῶν συμφωνιῶν τοῦ Bretton Woods ἀπὸ τὶς ΗΠΑ, γεγονός ποὺ ὀδήγησε σὲ κερδοσκοπία ἐπὶ τῶν νομισμάτων.

Μὲ βάση τὰ δεδομένα αὐτὰ δικαίως ὑποστηρίχθηκε ἡ ἄποψη ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ χρηματοοικονομικὴ φύση τῆς Παγκοσμιοποίησης καὶ νὰ τεθοῦν οἱ ὅροι γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς ὑγιοῦς ἐμπορίου σὲ πραγματικὴ παραγωγικὴ βάση, ποὺ θὰ δίνει εὐκαιρία ἀνοίγματος τῶν ἀγορῶν στὶς φτωχότερες χώρες. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ οἰκονομία θὰ ἐπιστρέψει σὲ πιὸ ὑγιεῖς βάσεις, ἀφοῦ θὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ὁ ὅμιλος, ὁ τόπος, τὰ ἔθνη καὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ δὲν θὰ ἀπαξιῶνονται ἢ θὰ μηδενίζονται ἀπὸ τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα τῆς χρηματιστικῆς κερδοσκοπικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ἐπειδὴ ἀκριβῶς κινεῖται σὲ μὴ πραγματικὰ καὶ παραγωγικὰ ἐπίπεδα, καταλήγει νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἀνάληπτη καὶ ἀδιάφορη γιὰ τὶς κρατικὲς προνοιακὲς πολιτικὲς καὶ γιὰ τοὺς ἄνθρωπους.

Ἡ Διεθνὴς Ὀργάνωση Ἐργασίας προσπαθώντας νὰ διαφυλάξει τὶς ἀρχὲς τῆς κοινωνικῆς Δικαιοσύνης, ὥστε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ προβλήματα τοῦ κοι-

χαρακτηριστικὰ τῆς Παγκοσμιοποίησης τῆς οἰκονομίας σὲ νέες βάσεις καὶ ἀνατρεπτικὲς συνεχεῖς ἀλλαγές βλ. ΜΑΣΜΑΝΙΔΗ Κ., *Παγκοσμιοποίηση, ἀποῦλοποίηση καὶ νέα οἰκονομία*, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 2000.

4. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Σ., ὀ.π., σ. 167. Γιὰ τὸ βάρος τῶν δανείων καὶ τοῦ χρέους βλ. ΑΤΤΑΛΙ J., *Παγκόσμια κατάρρευση σὲ 10 χρόνια. Δημόσιο χρέος: ἡ τελευταία εὐκαιρία*, ἐκδ. Παπαδόπουλος, Ἀθήνα 2011, σ. 195, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τήρηση αὐστηρῶν κανόνων στὶς χρηματοπιστωτικὲς ἀγορές. Προτείνει ἐπίσης τὴν προβληματικὴ καὶ οὐτοπικὴ λύση τῆς δημιουργίας παγκόσμιου νομίσματος καὶ παγκόσμιου Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν.

ωνομικού αποκλεισμού, της αυξανόμενης φτώχειας και της ανισότητας της αναδιανομής του εισοδήματος σε έθνικό και διεθνές επίπεδο, θα θέσει πλαίσια άρχων σε σειρά δημοσιευμένων κειμένων:

«Η ένσωμάτωση είναι ουσιαστική για την αντιπροσώπευση της φωνής όλων. Οί όρθες τοπικές και έθνικές πολιτικές σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο είναι κρίσιμης σημασίας για την ενίσχυση των ωφελημάτων για το λαό μίας χώρας που ένσωματώνεται στην παγκόσμια οικονομία ... Επίσης υπάρχει ανάγκη για βασική κοινωνική προστασία, σεβασμό στους βασικούς εργασιακούς κανόνες, έπαρκη άρωγή για την προώθηση της προσαρμοστικότητας για τους εργαζόμενους σε όλες τις χώρες, για την παροχή μεγαλύτερης ασφάλειας στα άτομα, στις οικογένειες, στις κοινότητες, και για μία πραγματικά παγκόσμια δέσμευση στη δημιουργία θέσεων εργασίας ως τον καλύτερο τρόπο για την εξάλειψη της φτώχειας»⁵.

Δέν είναι τυχαίο το γεγονός ότι Εύρωπαίοι ηγέτες πρώην υπερασπιστές της Νεοφιλελεύθερης Όρθοδοξίας (Sarkozy, Brown, Barroso), ζήτησαν τη σύγκληση μίας παγκόσμιας Συνόδου που θα αναμορφώνει εκ βάθρων το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα θέτοντας κανόνες, έλέγχους και ρυθμίσεις επί των χρηματοπιστωτικών άγορών, δημιουργώντας παράλληλα διεθνή έποπτικά όργανα. Στο πλαίσιο αυτό ζητούν τη δημιουργία ένός νέου Bretton Woods. Ένός μηχανισμού έλέγχου, περιορισμού και σταθερότητας, όπως το είχε υποστηρίξει το 1944 ο μέγας οικονομολόγος J. M. Keynes, ο οικονομολόγος της θεωρίας του Κοινωνικού Κράτους και του Κρατικού παρεμβατισμού για την άποτροπή μονοπωλιακών ή όλιγοπωλιακών καταστάσεων στην έλεύθερη άγορά⁶.

5. ILO, *Report of the Director - General Working out of Poverty*, International Labour Conference, 91st Session, Γενεύη 2003, ILO, σσ. 34-35.

6. Αντίθετες θέσεις παρουσιάζει ο Νεοφιλελεύθερος M. Friedman, ο όποιος πιστεύει στην άνωτερότητα των οικονομικών άγορών χωρίς κρατικούς παρεμβατισμούς. Περισσότερα βλ. FRIEDMAN M., *Capitalism and Freedom*, Σικάγο 1962. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Bright Promises, Dismal Performance*, Σάν Ντιέγκο 1983. BUTLER E., *Milton Friedman: A Guide to his Economic thought*, Άλντεροντ 1985, σ. 199-203. Για τον πολιτικό και οικονομικό προβληματισμό του Νεοφιλελευθερισμού βλ. ΙΝΤΖΕΣΙΟΓΛΟΥ Ν., *Κοινωνία και νέα Τεχνολογία*, έκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 80 έ., όπου έκτος των άλλων παρουσιάζονται οί θέσεις του Fr. Hayek [έμβληματική μορφή του Νεοφιλελευθερισμού και τιμημένου με το βραβείο Νόμπελ Οικονομίας (1974)]. Ό Hayek διατείνεται ότι δέν πρέπει να λαμβάνονται κοινωνικά μέτρα από το Κράτος, διότι δημιουργούνται σοβαρές δυσλειτουργίες στην οικονομία της Άγοράς. Έκτος των άλλων

Στή συνάφεια αυτή αξίζει να αναφερθεί ότι και το ισχύον Έλληνικό Σύταγμα από πλευράς «θεσμικής ιδεολογίας» ως προς το κοινωνικό-οικονομικό γίνεσθαι, υιοθετεί το πρότυπο του Κρατικού παρεμβατισμού. Χαρακτηριστικές είναι εν προκειμένω οι διατάξεις του άρθρου 106 παρ. 2 του Συντάγματος, σύμφωνα με τις οποίες «*ή ιδιωτική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας*». Σε μία σειρά άλλων διατάξεων (άρθρ. 23 παρ. 2, άρθρ. 29 παρ. 3 και άρθρ. 106 παρ. 3) καθιερώνεται καθεστώς ειδικής προστασίας των επιχειρήσεων δημοσίου χαρακτήρα ή κοινής ωφελείας, που ή λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου. Για τόν λόγο αυτό δεν είναι δυνατόν οι επιχειρήσεις αυτές να εκχωρούνται πλήρως σε ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Είναι μη δυνατή ή πλήρης αποκρατικοποίηση των ζωτικής σημασίας για το κοινωνικό σύνολο δημόσιων υπηρεσιών, ώστε να εξυπηρετούνται βασικές ανάγκες του κοινωνικού συνόλου: α) της ισότιμης πρόσβασης των μελών του κοινωνικού συνόλου στις κοινωφελείς υπηρεσίες, β) της απρόσκοπτης και συνεχούς λειτουργίας τους και γ) της ποιοτικής παροχής των υπηρεσιών σύμφωνα με την αξία του ανθρώπου και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

πλήττει και η ελευθερία του ατόμου. Υπέροχος του μεθοδολογικού ατομισμού υποστηρίζει ότι η δημοκρατία και ο πολιτισμός κινδυνεύουν να παρακμάσουν κάθε φορά που επιβάλλεται μία ιδεολογία που επικρίνει το κέρδος, ή όταν μία κρατική παρέμβαση καταστρέφει τους μηχανισμούς της αγοράς. Γι' αυτόν πρόοδος, ελευθερία, αγορά και κέρδος είναι έννοιες και πραγματικότητες αλληλένδετες. Περισσότερα βλ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΟΥ Ν., *ό.π.* Για τόν Άντρέ Κόντ-Σπονβίλ ο Καπιταλισμός δεν είναι ήθικος, διότι στο σύστημα αυτό των προϊόντων τις αξίες δεν τις καθορίζει ούτε η ήθική, ούτε οι ήρετες, αλλά ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, ή εργασία και ή αγορά. Θα επιτεθεί μάλιστα στον Μάρξ, διότι αναγόρευσε την ήθική σε οικονομία. ΚΟΝΤ-ΣΠΟΝΒΙΛ ΑΝΤΡΕ, *Είμαι ήθικος ο Καπιταλισμός*; εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005, σσ. 79, 82. Για τὰ ρεύματα σκέψης στο χώρο της πολιτικής οικονομίας. Ένδεικτικά βλ. ΚΟΡΛΙΡΑ Π., *Φιλοσοφία της Πολιτικής Οικονομίας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1991. ΜΥΡΔΑΛ Γ., *Το πολιτικό στοιχείο στην Οικονομική θεωρία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985. ROLL E., *Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1965. Ο Ζ.Ζ. Ρουσό θεωρεί ότι η Κυβέρνηση πρέπει να είναι πολύ αυστηρή στην άπονημή της δικαιοσύνης και γι' αυτό πρέπει να προστατεύει με κοινωνικά μέτρα τους φτωχούς έναντι της τυρανίας των πλουσίων. «Έτσι λοιπόν, ένα από τὰ σπουδαιότερα έργα της κυβέρνησης δεν είναι να αποτρέψει την ακραία ανισότητα του πλούτου, αφαιρώντας τον από τους κατόχους τους, αλλά στερώντας απ' όλους τὰ μέσα συσσώρευσης του· ούτε ιδρύοντας νοσοκομεία για τους φτωχούς αλλά προφυλάσσοντας τους πολίτες από τὸ να φτωχύνουν». ΡΟΥΣΣΟ Ζ. Ζ., *Λόγος περί Πολιτικής Οικονομίας*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004, σ. 97.

Ἡ λογική τοῦ Κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἀσκήθηκε ἄλλωστε ἀναγκαστικά γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν χειρότερες συνέπειες ἀπὸ τὴ σύγχρονη οἰκονομικὴ κρίση στὴν Ἀμερική, ὅταν ἡ Κυβέρνηση παρενέβη καὶ χρηματοδότησε Τράπεζες καὶ αὐτοκινητοβιομηχανίες. Δὲν ἀφέθηκαν ἐπομένως οἱ ἀγορὲς μόνες τους νὰ αὐτορρυθμισθοῦν καὶ τὸ Κράτος λειτούργησε ὡς ὄφειλε ὡς ἐπόπτης τῆς λειτουργίας τοῦ συστήματος.

Ὁ Νομπελίστας Καθηγητῆς Οἰκονομικῶν καὶ σύμβουλος πολλῶν κυβερνήσεων J. Stiglitz θὰ ξεκαθαρίσει καὶ αὐτὸς τὸν ἀύξιμῆνης σημασίας ἐπιτελικὸ καὶ στρατηγικὸ ρόλο τοῦ Κράτους σὲ συνθήκες ἐλεύθερης οἰκονομίας, ἐνῶ θὰ κάνει λόγο γιὰ ἠθικὴ κρίση, αἰσχροκέρδεια καὶ ἀπληστία πού ὀδήγησαν στὴν κατάρρευση τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας. Κατὰ τὴ γνώμη του ὁ «Φονταμενταλισμὸς τῆς Ἀγορᾶς» ἔχει πεθάνει καὶ λόγω τῆς κρίσης δίνεται ἡ δυνατότητα καὶ ἡ εὐκαιρία νὰ δημιουργηθοῦν νέες συνθήκες χρηματοπιστωτικῆς συστήματος πού θὰ δημιουργεῖ οὐσιαστικὲς θέσεις ἀπασχόλησης, ἀξιοπρεπῆ ἐργασία γιὰ ὅλους καὶ ἓνα πλαίσιο τοῦ ὁποίου θὰ κλείνει ἡ ψαλίδα ἀνάμεσα στοὺς ἔχοντες καὶ τοὺς μὴ ἔχοντες⁷. Τὸ νέο αὐτὸ σύστημα κατὰ τὸν Stiglitz ἀσφαλῶς καὶ δὲν θὰ δικαιολογεῖ τὴ λογικὴ τῶν Τραπεζῶν νὰ παραμερίζουν κάθε ἔγνοια περὶ ἠθικοῦ κινδύνου σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὶς ἴδιες, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑποστηρίζουν πὼς ὁποιαδήποτε ἀπονομὴ χάριτος σὲ ἀπλοὺς ἀνθρώπους πού «εἶχαν παραπλανηθεῖ καὶ εἶχαν ἐπιβαρυνθεῖ μὲ χρέη θὰ δημιουργοῦσε ἀντικίνητρα». Τὸ νέο αὐτὸ σύστημα πολλὰ ἔχει νὰ μάθει ἀπὸ τὸ New deal τοῦ Ροῦσβελτ κατὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 1929, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὸ Κράτος παρενέβη σωτήρια καὶ ἀπέτρεψε τὰ χειρότερα⁸.

Θὰ πρέπει νὰ γίνουν πολλὰ ὥστε νὰ παύσει ἡ κυριαρχία τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ Κεφαλαίου πού ἀποστρέφεται τὴ ζωντανὴ καὶ πραγματικὴ ἐργασία⁹, ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ ἀνταγωνιστικότητα δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ μείωση τῶν θέσεων ἐργασίας. Ἡ ἠθικὴ τῆς ἐργασίας «πού ἀποτελέσει τὸν συνεκτικὸ ἰστό τῆς νεωτερικῆς φάσης καὶ συνιστοῦσε τὸ ἐξισωτικὸ στοιχεῖο τῆς κοινωνίας, μετατρέπεται σήμερα σὲ ἐργαλεῖο ποινικοποίησης καὶ στιγματισμοῦ τῶν φτωχῶν,

7. STIGLITZ J., *Ὁ θρίαμβος τῆς ἀπληστίας. Ἡ ἐλεύθερη ἀγορὰ καὶ ἡ κατάρρευση τῆς Παγκόσμιας Οἰκονομίας*, ἐκδ. Παπαδόπουλος, Ἀθήνα 2011, σσ. 368, 347.

8. *Ὁ.π.*, σ. 202.

9. ΓΕΩΡΜΑ Κ., *Παγκοσμιοποίηση καὶ φτώχεια*, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2004, σ. 17. ΖΙΓΚΛΕΡ ΖΑΝ, *Ἡ ἰδιωτικοποίηση τοῦ κόσμου καὶ οἱ νέοι κοσμοκράτορες*, ἐκδ. Σύγχρονοι Ὅριζοντες, Ἀθήνα 2004, σσ. 73-90.

καθώς και αποπομπής τους από το ήθικό σύμπαν της κοινωνίας»¹⁰. Στη μετανεωτερική κοινωνία της υπερκατανάλωσης δεν υπάρχει θέση για τους φτωχούς.

Κατά τον Z. Bauman η ρευστή νεωτερικότητα ή μετανεωτερικότητα έχει επιφέρει ταχύρρυθμες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που οδήγησαν στην καταναλωτική κουλτούρα της εξατομίκευσης και στη σχεδόν πολιτικά ανεξέλεγκτη φύση των διαδικασιών της Παγκοσμιοποίησης, με αποτέλεσμα την αποδόμηση του Κράτους Πρόνοιας και την περιθωριοποίηση όλο και μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων κάτω από το όριο της φτώχειας. Θα τονίσει: «Ανεπιθύμητη (ή φτώχεια), το πολύ ανεκτή, σταθερά τοποθετημένη στην πλευρά του αποδέκτη της κοινωνικά συνιστώμενης ή ανεκτής δράσης, αντιμετωπίζεται στην καλύτερη περίπτωση ως αντικείμενο αγαθοεργίας, φιλανθρωπίας και ελέους. Δεν αντιμετωπίζεται όμως ως ο αποδέκτης αδελφικής βοήθειας, κατηγορούμενη μάλιστα για νωθρότητα, και θεωρούμενη ύποπτη άδικων προθέσεων και έγκληματικών τάσεων»¹¹.

Το γεγονός της διάσπασης των κοινοτικών δομών θρυμματίζει την αλληλεγγύη των ομάδων και αποδυναμώνεται η κοινή αίσθηση της αδελφοσύνης, της ασφάλειας, των διαπροσωπικών και διακοινωνικών σχέσεων. Τώρα πιά η έκθεση του άτομου στις ιδιοτροπίες της αγοράς προωθεί τον διαχωρισμό, την εγωπάθεια, τον ωφελισμό, ενώ επιβραβεύει τις ανταγωνιστικές στάσεις και υποβαθμίζει τη συνεργασία. Έξασθενούν οι κοινωνικές δομές και κατακερμα-

10. ΓΕΩΡΓΙΑ Κ., *δ.π. ΡΟΖΑΝΒΑΛΟΝ ΠΙΕΡ, Τό νέο κοινωνικό ζήτημα. Έπανεξετάζοντας τό Κράτος Πρόνοιας*, έκδ. Μεταίχμιο, Άθήνα 2003. BAUMAN Z., *Σπαταλημένες ζωές. Οί απόβλητοι τής νεωτερικότητας*, έκδ. Κατάρατι, Άθήνα 2005, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ρευστοί καιροί. Η ζωή τήν εποχή τής άβεβαιότητας*, έκδ. Μεταίχμιο, Άθήνα 2008.

11. BAUMAN Z., *Σπαταλημένες ζωές, δ.π.*, σ. 29. Για τήν Παγκοσμιοποίηση βλ. ένδεικτικά ΚΩΣΤΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Όρθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, έκδ. Πανεπιστημιακού Τυπογραφείου Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005. ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ ΕΡ., «Διαπολιτισμικότητα, πολυπολιτισμός και έθνικές ταυτότητες: μία κριτική προσέγγιση τής παγκοσμιοποίησης», στο συλλογικό τόμο, *Διαπολιτισμικότητα, Παγκοσμιοποίηση και ταυτότητες*, έκδ. Gutenberg, Άθήνα 2008, σσ. 19-34. Για τήν παγκοσμιοποίηση τής οικονομίας βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Κοινωνική Ήθική*, έκδ. Γρηγόρη, Άθήνα 2009, σ. 218. Ό Im. Wallerstein θα υποστηρίξει τήν πολύ όρθη άποψη, ότι ως αντίδραση στην καταναλωτική κουλτούρα τής εξατομίκευσης έχει έλθει στο προσκήνιο τό μοτίβο τών «συλλογικών ταυτοτήτων». Θεωρεί μάλιστα ότι μπαίνουμε στην εποχή «τής άποσύνθεσης τής καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας». WALLERSTEIN IM., *Σύγκρουση πολιτισμών*, έκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 135. Για τόν ρόλο τών ταυτοτήτων στο Καπιταλιστικό σύστημα βλ. WALLERSTEIN IM., *Γιά νά καταλάβουμε τόν κόσμο μας. Εισαγωγή στην άνάλυση κοσμοσυστημάτων*, έκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 72 έ.

τίζεται ή ζωή τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐπηρεάζεται ἀπό συγκυριακές καί πρόσκαιρες προκλήσεις χωρὶς τὴ σταθερότητα παραδεδομένων ἀρχῶν καὶ ἀξιών.

Πράγματι, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ τρομακτικὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι αὐτὸ τῆς φτώχειας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ. Τὸ πρόβλημα μάλιστα ἐπιδεινώνεται ἰδιαίτερα ἂν ἀναλογισθεῖ κανεὶς ὅτι στὶς σύγχρονες κοινωνίες τῆς διακινδύνευσης ὁ ἄνθρωπος δὲν διδάσκεται νὰ λειτουργεῖ ὡς πρότυπο καὶ πολίτης μιᾶς σταθερῆς προνοιακῆς Κρατικῆς ἢ Ἐθνικῆς ὀντότητας, ἀλλὰ ὡς μοναχικὴ καὶ χωρὶς σταθερὸ ἀξιακὸ προσανατολισμὸ ὑπαρξῆς. Μακροπρόθεσμα οἱ διεργασίες αὐτὲς δημιουργοῦν τὴ λογικὴ ἀδιάφορων γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ τὸν συνάνθρωπο, αὐτόνομων, ἀνταγωνιστικῶν καὶ παραγωγικῶν χρήσιμων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα προσαρμόζονται ἐργαλειακὰ στὶς δομὲς μιᾶς ἀπρόσωπης καὶ ἀνεξέλεγκτης ἐξουσίας τῆς οἰκονομίας τῆς Ἀγορᾶς. Ἡ ἀβεβαιότητα τῆς ἐπιβίωσης καὶ τῆς ἐργασιακῆς ἀσφάλειας, ἀποτέλεσμα τῆς ἀποδυνάμωσης τοῦ Κράτους Πρόνοιας, ὀδηγεῖ πλέον ὄχι στὴν «διὰ βίου ἐργασία» ἀλλὰ στὴ «διὰ βίου μάθηση», μέσω τῆς ὁποίας τὰ ἀνασφαλῆ άτομα θὰ ἐλπίζουν ὅτι θὰ ἀποφύγουν τὸ φάσμα τῆς φτώχειας σ' ἕνα ρευστὸ καὶ ἀπρόβλεπτο κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ περιβάλλον.

Εἶναι ὄντως προκλητικὸ τὸ γεγονός ὁ οἰκονομικὸς πολιτισμὸς μας νὰ ὑπερφηανεύεται γιὰ τὶς ἐντυπωσιακὲς δυνατότητες τῶν παραγωγικῶν του δυνάμεων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ διαπιστώνεται ὅτι 3 δισεκατομμύρια ἄνθρωποι ζοῦν μὲ λιγότερο ἀπὸ δύο δολάρια τὴν ἡμέρα. «Τὴν ἴδια ὥρα ἡ περιουσία τῶν τριῶν πλουσιότερων ἀνθρώπων τοῦ κόσμου ξεπερνοῦν τὸ ΑΕΠ τῶν 43 φτωχότερων χωρῶν καὶ τῶν 600 ἑκατομμυρίων κατοίκων τους. Ὁ Νότος, ἐνῶ κατοικεῖται ἀπὸ τὸ 85% περίπου τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ, φέρει τὸ βᾶρος τοῦ 99% τῶν ἐτήσιων θανάτων παιδιῶν καὶ τοῦ 93% τῶν ἀσθενειῶν». Σύμφωνα μὲ τὴν Ἐκθεση γιὰ τὴν Ἀνθρώπινη Ἀνάπτυξη 2003 (Human Development Report 2003) παρουσιάζονται μεγάλα προβλήματα στοὺς ἀνθρώπινους δείκτες ἀνάπτυξης, ἐνῶ ἡ ἀπόλυτη φτώχεια ὑπερτριπλασιάστηκε καὶ στὸ χῶρο τῆς ὑποσαχάριας Ἀφρικῆς. Σημειωτέο εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀκραία φτωχῶν ποὺ ζοῦν μὲ λιγότερο ἀπὸ ἕνα «δολάριο τὴν ἡμέρα αὐξήθηκε σὲ μία σειρά χῶρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἐνωσης καὶ τῆς ὑποσαχάριας Ἀφρικῆς, καθὼς καὶ στὰ ἀραβικά Κράτη»¹². Ἀποτελεῖ μάλιστα τραγικὴ εἰρωνεία τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀμε-

12. ΓΕΩΡΓΙΑ Κ., ὁ.π., United Nations Development Programme, *Human Development Report*, 2003, Oxford University Press, New York 2003, σ. 37.

ρικόνας μεγιστάνας Γουόρεν Μπάφει καταγγέλλει τὸ θέμα τῆς μεγάλης ἀνισοκατανομῆς τοῦ πλούτου καὶ γι' αὐτὸ ζητᾷ μεγαλύτερη φορολόγηση τῶν πλουσίων. Θὰ δηλώσει χαρακτηριστικά: «*Ὅλοι μου οἱ ὑπάλληλοι φορολογοῦνται μὲ ὑψηλότερο συντελεστὴ ἀπὸ ἐμένα. Τὸ διανοεῖστε; Τί κράτος εἶναι αὐτὸ ποὺ φορολογεῖ τὴ γραμματέα μου μὲ 30% καὶ ἐμένα μὲ 17,7%*». Ὁ Πρόεδρος τῶν ΗΠΑ Μπ. Ὀμπάμα στὸ ἴδιο κλίμα τῶν δηλώσεων αὐτῶν θὰ αὐξήσει τὴ φορολογία τῶν οἰκονομικῶν ἰσχυρότερων (ὄχι μόνο τῶν μεγιστάνων) κατὰ 264 δισ. δολάρια. Ὁ καθηγητὴς τῆς χρηματοοικονομικῆς ἐπιστήμης Στ. Θωμαδάκης θὰ ὑποστηρίξει μάλιστα ὅτι στὸν χρηματο-οικονομικὸ τομέα παράγεται πλοῦτος ἀπὸ τὴ συσσώρευση παραγωγικῶν κερδῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν πληθωρισμὸ ἀξιών (κεφαλαιακὰ κέρδη ἀπὸ ἀνατίμηση τῶν ἐπενδύσεων) ποὺ φορολογοῦνται πολὺ χαμηλά. Γράφει μάλιστα ὅτι αὐτὸ τὸ ἔχουν ἐξομολογηθεῖ οἱ μεγιστάνες Γ. Μπάφει καὶ Μπ. Γκέητζ¹³.

Ἦδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '70 ἰδρύθηκαν σὲ 13 χώρες 24 Τράπεζες (γνωστὲς καὶ ὡς ἠθικὲς Τράπεζες), μὲ σκοπὸ ὅχι τὰ ὑπέρογκα κέρδη, ἀλλὰ ἡ στήριξη ἀτόμων καὶ ομάδων ποὺ ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ παραδοσιακὸ τραπεζικὸ σύστημα. Δίνονται μικροπιστώσεις σὲ ἀνέργους, μετανάστες, ἀποφυλακισθέντες, ΑΜΕΑ, μὲ χαμηλὰ ἐπιτόκια καὶ μεγάλη περίοδο ἀποπληρωμῆς. Τὸ σύστημα αὐτὸ λειτούργησε στὴν πράξη μὲ θεαματικὰ ἀποτελέσματα, ἀφοῦ τὰ ποσοστὰ μὴ ἀποπληρωμῆς τῶν δανείων εἶναι μόλις στὸ 0,3%. Ἡ παγκοσμίως γνωστότερη «ἠθικὴ Τράπεζα» εἶναι ἡ Grameen Bank στὸ Μπαγκλαντές, γνωστότερη καὶ ὡς ἡ Τράπεζα τῶν Φτωχῶν, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1983 ἀπὸ τὸν βραβευμένο μὲ τὸ Νόμπελ Εἰρήνης τὸ 2006 Muhammed Yunus. Ἡ Τράπεζα αὐτὴ ὅσο καὶ ἄλλες παρόμοιες πολλαπλασίασαν τὸν τζίρο τους καὶ αὐτὸ ὀφείλεται ἐπιπλέον στὸ γεγονὸς ὅτι τὰ δάνεια δίνονται μὲ ἀπλὲς ἀποδείξεις καὶ χωρὶς ὑποθήκες ἢ ἄλλες ἐγγυήσεις. Ἄν οἱ πελάτες δὲν καταφέρουν νὰ πληρώσουν τὶς δόσεις τους ἀπλῶς διαγράφονται ἀπὸ τὸ πελατολόγιό της. Ἡ Grameen Bank στηρίζεται σὲ δωρεὲς καὶ πέτυχε τὸ πρῶτο χρόνο λειτουργίας της στὸ ὑποκατάστημα τῆς Ν. Ὑόρκης 600 περίπου δανειολήπτες νὰ ἔχουν καταθέσεις ὕψους 80.000 δολάρια. Στὰ ἄμεσα σχέδια τῆς Τράπεζας εἶναι νὰ καταθέσει αἴτηση γιὰ ἄδεια πιστωτικοῦ ἰδρύματος σὲ ΗΠΑ¹⁴.

13. ΘΩΜΑΔΑΚΗ Στ., «Ἡ ὑπερεθνικὴ φορολόγηση τῶν ἀξιών θὰ μειώσει τὴν ψαλίδα», *Καθημερινή* 20 Ἰαν. 2013.

14. *Καθημερινή τῆς Κυριακῆς*, 18 Ὀκτ. 2009 καὶ *Real News*, 12 Ἰουλ. 2009.

Ἡ λύση στὴν Παγκόσμια Οἰκονομικὴ κρίση δὲν θὰ προέλθει βέβαια ἀπὸ τίς «ἠθικὲς Τράπεζες τῶν φτωχῶν», ἀν καὶ πρόκειται γιὰ ἀξιόλογη καὶ ἐπαινετὴ πρωτοβουλία. Χρειάζεται ἓνα εὐρύτερο «σχέδιο Μάρσαλ» γιὰ τὴν Εὐρώπη καὶ τὸν κόσμο, καὶ περιορισμὸ τῆς Τραπεζικῆς καὶ τῆς χρηματιστικῆς κερδοσκοπίας. Ὁ Γερμανικὸς Σύνδεσμος Συνδικάτων DGB ζήτησε, γιὰ παράδειγμα, διασφάλιση τῶν θέσεων ἐργασίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ κράτους, ἐνῶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση ἔχει προτείνει μία σειρὰ πολιτικῶν ποὺ διασφαλίζουν τὴν πλήρη ἀπασχόληση μέσῳ τῆς κατάρτισης, τῆς προώθησης τῶν μικρο-μεσαίων ἐπιχειρήσεων, τῆς αὐτοαπασχόλησης καὶ τῆς υἱοθέτησης ἑνὸς ἐλάχιστου ἐγγυημένου εἰσοδήματος ὡς δίκτυο προστασίας¹⁵.

Θὰ ἦταν λοιπὸν ἀπόλυτο νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ οἰκονομικὴ εὐημερία πολιτικοποιεῖ τὸν ἄνθρωπο. Τὶς περισσότερες φορὲς τὸν ἐφησυχάζει καὶ τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἐπανάπαυση. Ὅταν ἡ τεχνολογικὴ ὀργάνωση καὶ ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος ἀναπτύσσεται περισσότερο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση, τότε ὑπονομεύεται ἡ Δημοκρατία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης¹⁶.

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀσφαλῶς μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε, ὅτι καὶ οἱ προσπάθειες ἀντιμετώπισης τῆς οἰκονομικῆς κρίσης δὲν θὰ πρέπει νὰ περιορίζονται σὲ λήψη οἰκονομικῶν μόνο μέτρων, ἀλλὰ οἱ στοχοθεσίες μποροῦν νὰ εἶναι εὐρύτερες στὸ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ πεδίο.

15. ΚΟΝΤΙΑΔΗ Ξ., *Μεταμορφώσεις τοῦ κοινωνικοῦ κράτους στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2001, σσ. 89-108. GEYER R., *Exploring European Social Policy*, Policy Press, Cambridge 2000. Ὁ καθηγητὴς τῆς Κοινωνικῆς Οἰκονομίας C. Vienney ἐπισημαίνει τὴν ἀξία τῶν μὴ Χρηματιστικῶν Συνεταιρισμῶν, καθὼς καὶ τῶν ὀργανισμῶν ἀλληλοβοήθειας γιὰ τὴν κοινωνικὴ προστασία καὶ τὴν ἀσφάλιση. Στὴν πρώτη κατηγορία ἐντάσσει τοὺς Συνεταιρισμοὺς καταναλωτῶν, τῶν κατοικιῶν μὲ χαμηλὸ ἐνοίκιο καὶ τοὺς ἐργατικoὺς Συνεταιρισμοὺς παραγωγῆς. VIENNEY C., *Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία*, ἐκδ. Πολυτρόπον, Ἀθήνα 2008.

16. ΤΕΡΛΕΞΗ Π., *Οἰκονομία καὶ Δημοκρατία. Κοινωνιολογία τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως*, ἐκδ. Ράππα, Ἀθήνα 1973, σ. 112. A. LINDSAY, *The Modern Democratic State*, New York, 1962, Oxford University Press, σ. 122. Ἐδῶ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὸν κίνδυνο νὰ ἐξελιχθεῖ ἡ ἐκκοσμίκευση σὲ θετικιστικὲς καὶ αὐταρχικὲς μορφὲς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, ὅπου μία τεχνοκρατικὴ ἐλίτ (οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ) θὰ ἐλέγχει τὶς τύχες τῆς Ἀνθρωπότητας. Ἐνταγμένοι σ' αὐτὸ τὸ θετικιστικὸ πνεῦμα, ὁ Σὲν-Σιμόν καὶ ὁ Κόντ προσέβλεπαν σὲ μίαν «θετικιστικὴν» πολιτικὴν, ἡ ὁποία θὰ στηριζόταν ὄχι στὸν πνευματικὸ καὶ ὑπερβατικὸ λόγο τῶν θρησκειῶν, ἀλλὰ στὴ γνώση καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης νοημοσύνης μέσῳ τῆς Τεχνολογίας καὶ τῆς Ἐπιστήμης. Ὁ Σὲν-Σιμόν θὰ γράφει: «ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ ἔχει φτάσει στὸ σημεῖο ὅπου ὁ πιὸ σημαντικὸς τρόπος σκέψης στὴν πολιτικὴν μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ συναχθεῖ ἀμε-

2. Οικονομία και Κοινωνιολογική σκέψη

‘Ο κοινωνικός αναλυτής και ιστορικός της Οικονομίας Polanyi τόνιζε ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν αγορές χωρίς θεσμική κάλυψη και ήθικη αντίληψη. Δεν πίστευε ότι οι αγορές αυτορρυθμίζονται: «Ένας τέτοιος θεσμός δεν μπορεί να υπάρξει για πολύ καιρό χωρίς να εκμηδενίσει την ανθρώπινη και φυσική ουσία της κοινωνίας»¹⁷. Στην ίδια κατεύθυνση και ο Schumpeter, θέλοντας να υποστηρίξει τις αξίες του Καπιταλιστικού συστήματος που παράγει νέες θέσεις εργασίας και οικοδομεί ένα ισχυρό Κράτος Πρόνοιας, θα άρνηθεί τη λογική απόλυτης αυτορρύθμισης των αγορών χωρίς κρατικό παρεμβατισμό.

‘Ο Durkheim στο έργο του *Ο Καταμερισμός της Έργασίας στην κοινωνία*, θα τονίσει ότι ο ατομισμός που οδηγεί το άτομο να υπολογίζει το συμφέρον του είναι γνώρισμα της σύγχρονης κοινωνίας, έφ’ όσον στις πρωτόγονες και αρχαϊκές κοινωνίες ή συμπεριφορά του ατόμου δεχόταν αυστηρό έλεγχο και έπιρροή από τους κοινωνικούς κανόνες. ‘Η κοινωνική τάξη αυτού του τύπου αναπτυσσόταν από τη μηχανική άλληλεγγύη, ή όποια βασιζόταν στα ιδιαίτερα γνωρίσματα της συλλογικής συνείδησης «στην όλότητα των πεποιθήσεων και των αισθημάτων που συμμερίζονται τα άπλα μέλη μιάς κοινωνίας»¹⁸. Σύμφωνα με τις απόψεις του, ή μεγάλη ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας και της κατίσχυσης του ώφελιμιστικού πνεύματος αποτελούσε τη βασική αίτια άνομίας των σύγχρονων κοινωνιών. ‘Η άνομία εκδηλωνόταν τόσο στο επίπεδο των έμπορικων και βιομηχανικών κρίσεων, όσο και στο επίπεδο του ανταγωνισμού μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας. Οι οικονομικές κρίσεις κατά τον Durkheim συνέβαιναν έξαιτίας της μεγάλης δύναμης της οικονομίας της αγοράς και της υπερπαραγωγής ή της υπο-κατανάλωσης. Έδημιουργείτο με άλλα λόγια ένα μεγάλο χάσμα ανάμεσα σε παραγωγή και κατανάλωση, ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση.

σα από τη γνώση που αποκτήθηκε στις ύψηλές έπιστήμες και στις φυσικές έπιστήμες. ‘Αποτελεί σκοπό μου να προσδώσω ένα θετικό χαρακτήρα στην πολιτική». HENRI SAINT-SIMON, *Selected Writings on Science, Industry and Social Organisation*, London 1975, Croom Helm, σσ. 124.

17. POLANYI K., *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston 1985, σ. 3. Κατά τον A. Smith, ή ήθικη φιλοσοφία όχι μόνο δεν είναι υποδεέστερη, αλλά υποδεικνύει στην πολιτική οικονομία την πύλη που οδηγεί στην πηγή της όρθολογικότητας. ΜΑΤΙΟ Ζ., *Άνταμ Σμίθ. Φιλοσοφία και Οικονομία*, έκδ. Πατάκη, Άθήνα 1997, σ. 194.

18. DURKHEIM E., *The Division of Labour in Society*, The Free Press, New York 1984, σσ. 38-39.

Στὸ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων ἐργασίας-κεφαλαίου διαπίστωνε ὅτι ὁ ἐργάτης δὲν ἦταν καλὰ προστατευμένος ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἐνῶ εἶχε μετατραπεῖ ἐπιπλέον, ὅπως λέει, σὲ ἐξάρτημα τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, σ' ἓνα ἄψυχο γρανάζι τοῦ συστήματος¹⁹.

Μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ ἀναλύσεις αὐτὲς προσεγγίζουν τὴ Μαρξιστικὴ θεωρία τῆς ἀλλοτριώσεως. Κατὰ τὸν Durkheim ἡ ἀλλοτριώση αὐτὴ δὲν ὀδηγοῦσε στὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος καὶ στὴν ἐνσωμάτωση στὴν κοινωνικὴ τάξη, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν κρίσεων.

Εὔρισκε ἄδικη κάθε ἀνταλλαγή, ὅταν «ἡ τιμὴ ἑνὸς εἴδους δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν προσπάθεια πὺ καταβλήθηκε καὶ στίς ὑπηρεσίες πὺ προσέφερε»²⁰. Ὅπως μάλιστα τόνιζε, οἱ ἀνταλλαγές τῆς ἀγορᾶς ἔκρυσαν μίαν διαφορὰ ἰσχύος μεταξὺ τῶν συμβαλλόμενων μερῶν μὲ τὴν ἀνώτερη τάξη, πὺ διαθέτει τοὺς πόρους καὶ τὰ μέσα παραγωγῆς, νὰ ἐξουσιάζει τὴν ἀγορὰ ἐργασίας σὲ βᾶρος τῆς κατώτερης²¹. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἦταν θερμὸς ὑποστηρικτῆς τῆς ἄμεσης Κυβερνητικῆς παρέμβασης στίς οἰκονομικὲς ὑποθέσεις. Κατὰ τὴ γνώμη του, ἡ οἰκονομία ἦταν ὑποταγμένη καὶ ἔπρεπε νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ πολιτικούς, θρησκευτικούς καὶ κοινωνικούς θεσμούς. Θὰ γράψει: «Τὸ ἔργο τῶν πὺ προηγημένων κοινωνιῶν θὰ μπορούσε συνειπῶς νὰ εἰπωθεῖ ὅτι εἶναι τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης ... Νὰ ἐπιτρέψουν ἀκόμη περισσότερη ἰσότητα στίς κοινωνικὲς μας σχέσεις, οὔτως ὥστε νὰ διασφαλιστεῖ ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων ἐκείνων τῶν συντελεστῶν πὺ εἶναι κοινωνικὰ χρήσιμοι»²². Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ οἰκογένεια, τὰ σχολεῖα, οἱ ὑποχρεωτικὲς δημόσιες συντεχνίες καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία θὰ ἔπρεπε νὰ δημιουργήσουν ἓνα δίκαιο καὶ ἀξιοκρατικὸ πλέγμα σχέσεων, ὥστε νὰ προαχθεῖ ἓνας δίκαιος καταμερισμὸς τῶν ρόλων καὶ τῶν ἀνταμοιβῶν.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ Durkheim ἐπισημαίνουν, ὀρθὰ βέβαια, τὸ κοινωνικὸ κόστος ἀπὸ τὴν ἀλόγιστη ἀνάπτυξη καὶ ἐκμετάλλευση τῆς ἐλεύθερης

19. DURKHEIM E., ὁ.π., σσ. 306-307.

20. Ὅ.π., σ. 317.

21. Ὅ.π., σ. 319.

22. Ὅ.π., σ. 321. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἦταν πάντα ἡ ἀνατροπὴ τῆς βίας, τῆς ἀταξίας καὶ τῆς σύγκρουσης. Στὸ ἔργο του γιὰ τὴν Αὐτοκτονία μιλά γιὰ τὴν οἰκονομικὴ αὐτοκτονία ἐπικαλούμενος τὴ χρηματιστηριακὴ κρίση τοῦ 1882, ἡ ὁποία κλόνισε, ὅπως τόνιζει, ὅλη τὴ συλλογικὴ τάξη, ὅλη τὴν κλίμακα τῶν κοινωνικῶν τάξεων. DURKHEIM E., *Κοινωνικὲς αἰτίες τῆς αὐτοκτονίας*, ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα, σσ. 269 ἔ.

άγοράς στο Καπιταλιστικό σύστημα, αλλά μάλλον αδυνατούν να έπισημάνουν τους κινδύνους από μία υπέρμετρη ανάπτυξη του Κρατισμού και της Γραφειοκρατίας, που οδηγούν στις άρνητικές συνέπειες του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» και του ολοκληρωτικού σχεδιασμού. Αυτές είναι γνωστές άλλωστε (λόγω της πτώσης του «ύπαρκτου σοσιαλισμού») στην εποχή μας, αλλά άγνωστες στην εποχή που ζούσε ο μεγάλος αυτός Κοινωνιολόγος.

Στόν αντίποδα των θέσεων του Durkheim, ο Schumpeter, υπερασπίζοντας τον φιλελεύθερο Καπιταλισμό, θα υποστηρίξει ότι «ή εξέλιξη του Καπιταλισμού θα τείνει προς τον μαρασμό, εάν το Κράτος συντρίψει ή παραλύσει τις κινητήριες δυνάμεις του»²³. Η Καπιταλιστική παρακμή κατά τη γνώμη του οφείλεται σε βασικούς παράγοντες που κινούνται σε πολιτιστικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Από τις κυριότερες αιτίες ήταν η καλλιέργεια μιας έχθρικής κοινωνικής ατμόσφαιρας, που δημιουργήθηκε από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, ιδίως μεταξύ των μορφωμένων, οι οποίοι είχαν και τη δύναμη να καταγγείλουν, να οργανώσουν και να έμψυχώσουν τις διαμαρτυρίες έναντι του συστήματος. Οι διαμαρτυρίες αυτές βρήκαν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης λόγω και του γεγονότος ότι οι καπιταλιστικοί θεσμοί είναι υπέρ της έλευθερίας έκφρασης²⁴.

Κατά τον Schumpeter άρνητικό ρόλο ανέπτυξαν και οι «άντικαπιταλιστικές πολιτικές», στις όποιες περιλάμβανε Κρατικο-παρεμβατικές παρεμβάσεις και αναδιανεμητικές πολιτικές που επέβαλαν ισχυρούς περιορισμούς στην έλεύθερη αγορά²⁵. Σημαντικός υπήρξε επίσης ο λόγος της καταστροφής της μικρής καλλιέργειας, των συντεχνιών, του μικρού έργοστασίου και των μικρών έμπορικων εταιριών. Κατά τον Schumpeter συνέβη αυτό που θα λέγαμε ότι παρατηρείται και στις ήμερες της σύγχρονης οικονομικής κρίσης. Ύπερσυγκέντρωση πλούτου και δύναμης σε μεγάλες επιχειρήσεις με αποτέλεσμα τη μείωση των θέσεων έργασίας²⁶.

23. SCHUMPETER J., *History of Economic Analysis*, Oxford University Press, New York 1954, σ. 1173.

24. SCHUMPETER J., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York 1961, σ. 145. Ο ίδιος πίστευε επίσης ότι η άστική τάξη έχασε το παραδοσιακό στήριγμά της, την άριστοκρατία και έτσι αδυνατούσε να μεριμνήσει για τα ταξικά της συμφέροντα.

25. *Ό.π.*, σ. 419.

26. *Ό.π.*, σ. 145. Τόνιζε μάλιστα ότι σχηματίσθηκαν καινούργιες ομάδες από μανάτζερ και διευθυντές στις μεγάλες επιχειρήσεις, χωρίς το άμεσο ενδιαφέρον του ιδιοκτήτη.

Ο Τ. Parsons πολλά χρόνια αργότερα θα έπισημάνει την ποικιλία των πολιτισμικών και θεσμικών παραγόντων που επηρεάζουν την οικονομική δράση κατακρίνοντας τις μονοδιάστατες οικονομικές θεωρήσεις²⁷. Στο έργο του *Η δομή της κοινωνικής δράσης* θα κάνει λόγο για πρότυπα, αξίες, κανόνες και θρησκευτικές ήθικες διδασκαλίες που επηρεάζουν την οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά, θυμίζοντας έντονα τον Μ. Weber, από τον οποίο άλλωστε επηρεαζόταν με πνεύμα μαθητείας στο ζήτημα των πολιτιστικών επιρροών²⁸.

Στο έργο *Οικονομία και Κοινωνία* θα υποστηρίξει ότι η Οικονομία βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με τις πολιτικές δομές (οι οποίες οδηγούν στην επίτευξη των στόχων) και με τις δομές που παρακινούν τους ανθρώπους μέσω της ένδυναμωσης και μετάδοσης κανόνων και αξιών, όπως η οικογένεια, η θρησκεία και το σχολείο²⁹.

3. Θρησκευτικές και Πολιτισμικές επιδράσεις στην Οικονομία και στην Κοινωνία

Είναι αλήθεια ότι τόσο οι άστοι οικονομολόγοι με τις τάσεις του ωφελισμού, του κανονιστικού ορθολογισμού και της ήδονιστικής φιλοσοφίας, όσο και οι Μαρξιστές οικονομολόγοι με τον διαλεκτικό και ιστορικό υλισμό αρνούνται την υπέρβαση και τις πνευματικές προϋποθέσεις στην ανάλυση της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας. Δεν είναι όμως δυνατόν να αποσυνδέσουμε την οικονομική και πολιτική αντίληψη και πρακτική από τις πολιτισμικές και ανθρωπολογικές αντιλήψεις κάθε εποχής. Άλλωστε ο άνθρωπος πάντα αποδίδει κάποιο νόημα στα πράγματα και τη χρήση τους³⁰.

Όπως έχει σημειωθεί από πολλούς ανθρωπολόγους, οι νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες των τεχνοκρατών αδυνατούν να συλλάβουν τις πολύπλοκες συνθετότητες της οικονομικής πραγματικότητας, ιδιαίτερα στις μη δυτικές κοι-

27. PARSONS T., «Sociological Aspects in Economic Thought», *Quarterly Journal of Economics* 49 (1935), σελ. 411.

28. PARSONS T., *The Structure of Social Action*, Free Press, New York 1968. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Καπιταλισμός και αξίες*, έκδ. Νήσος, Αθήνα 2008, σ. 23.

29. PARSONS T. and SMELSER N., *Economy and Society*, The Free Press, Glencoe 1956.

30. ΓΙΑΝΝΑΡΑ Χρ., *Τό πραγματικό και τό φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία*, έκδ. Δόμος, Αθήνα 1996, σ. 8.

ωνίες³¹. Προσφάτως μάλιστα η ανθρωπολογία έχει καταδείξει ότι οι οικονομικές πρακτικές εντάσσονται σε περίπλοκα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, τα όποια πολλές φορές μεταλλάσσονται και αναδιαμορφώνονται μέσα στο χρόνο³². Άλλες ανθρωπολογικές έρευνες έχουν οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η ιδεολογία και πραγματικότητα της αγοράς στη Δύση είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με βρετανικές και αμερικανικές αντιλήψεις για τον ατομικισμό και την ιδιοκτησία³³.

Κατά τον Μ. Weber η Προτεσταντική Ήθική ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες στον οποίο στηρίχθηκε και αναπτύχθηκε ο Καπιταλισμός. Θα γράψει: «Οί έπιχειρηματίες και οί κάτοχοι κεφαλαίου, όπως και τὰ ανώτερα στρώματα τών ειδικευμένων έργατῶν και έπιπλέον τὸ ανώτερο τεχνικά και έμπορικά μορφωμένο προσωπικό τών σύγχρονων έπιχειρήσεων, είναι στη μεγάλη του πλειοψηφία Προτεστάντες»³⁴. Βέβαια ὁ Weber τονίζει ότι ὁ Λουθηρανισμός συνδέεται με τὸν μυστικισμό και τὸν συναισθηματισμό και ὁ Καλβινισμός, πὸν πιστεύει ότι ὁ πιστὸς είναι έργαλειό τῆς θεϊκῆς δύναμης, ρέπει πρὸς τὴν οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα, ὡστε ἡ πίστη νὰ ἀποδεικνύεται με τὰ ἀντικειμενικά της ἀποτελέσματα. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ καλβινιστική λογική τῆς “fides efficax” (ἀποτελεσματική πίστη) είναι πὸν ἔδωσε ιδιαίτερη ὄθηση στὴν Καπιταλιστική πρόοδο.

Ἡ «ἀπομυθοποίηση» τοῦ κόσμου, γράφει, δὲν ἔγινε ἀπὸ τοὺς Καθολικούς πὸν τοποθετοῦσαν σὲ κεντρική θέση τὰ Μυστήρια και τὸν ἱερέα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀκτιβιστική συμπεριφορὰ τοῦ Καλβινισμοῦ πὸν δημιουργοῦσε ἕνα «σύστημα» ὀρθολογιστικό, στὸ ὁποῖο ὑποτάσσονταν τὰ «καλὰ ἔργα»³⁵. Γιὰ τὸν Weber ἡ

31. WILK R., CLIGGETT L., *Οἰκονομία και Πολιτισμός. Ἀρχές Οἰκονομικῆς ἀνθρωπολογίας*, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2010, σ. 26. NAROTZKY S., *Οἰκονομική Ἀνθρωπολογία*, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2007, σσ. 272 έ.

32. *Ό.π.*

33. CARRIER J., *Meanings of the Market. The free Market in Western Culture*, Oxford, Berg, 1997, σ. 20.

34. WEBER M., *Ἡ προτεσταντική Ἡθική και τὸ πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1978, σ. 31.

35. *Ό.π.*, σ. 102. Γιὰ τοὺς Καθολικούς ὁ Sombart θὰ ὑποστηρίζει ότι είναι οἱ πρωταίτιοι τῆς Καπιταλιστικῆς Ἡθικῆς, ἐξαιτίας τῆς θωμιστικῆς ἠθικῆς πὸν στηρίζεται σὸν ὀρθολογισμό, ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἀπετέλεσε τὸ στήριγμα τοῦ Καπιταλισμοῦ. Θα γράψει χαρακτηριστικά: «Ἄν τώρα θέλουμε νὰ ἐξετάσουμε τὴ σημασία τοῦ καθολικισμοῦ στὴ διαμόρφωση τοῦ Καπιταλιστικοῦ πνεύματος, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ότι ἡδη ἀπὸ αὐτὴ τὴ θεμελιώδη ιδέα τῆς ἐκλογίκευσης

ἀπομυθοποίηση τοῦ κόσμου βοηθᾷ στήν ἀνάπτυξη τοῦ κοσμικοῦ πνεύματος τοῦ Καπιταλισμοῦ σέ συνδυασμό βέβαια μέ τήν πίστη γιά τήν ἐπιτυχή ἐπαγγελματική ζωὴ ὡς συνέπεια τῆς εὐαρέσκειας τοῦ Θεοῦ στὸν Καλβινιστικὸ ἐγκόσμιο ἀσκητισμό³⁶, ὁ ὁποῖος ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπο σέ μία λιτὴ ζωὴ μακριὰ ἀπὸ διασκεδάσεις, ψυχαγωγίες καὶ ἡδονικὲς ἀπολαύσεις. Ἡ ἀσκητική αὐτὴ ἀντίληψη στηριζόταν στὴ Βίβλο. Ὁ Weber δέχεται ὅτι ἡ Ἑβραϊκὴ Ἡθικὴ περνᾷ στὸν Καλβινισμό, ἐφ' ὅσον κυριαρχεῖ ἡ λογικὴ τοῦ νόμου καὶ ἡ καθηκοντολογία. Σύμφωνα μέ τήν κοινωνιολογική του ἐκτίμηση, ὁ «ἐγκόσμιος ἀσκητισμός» ὀδήγησε στὸν περιορισμὸ τῆς κατανάλωσης καὶ στὸ ἀναπόφευκτο πρακτικὸ ἀποτελεσμα. Τὸν σχηματισμὸ κεφαλαίου καὶ τὴν ἀποταμίευση. Οἱ περιορισμοὶ ποὺ τέθηκαν στήν καταναλωτικὴ χρῆση τοῦ πλούτου ὀδήγησαν τελικὰ στήν αὔξησή του καὶ στήν παραγωγικὴ ἐπέκτασή του³⁷. Ἡ ἐγκόσμια ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα μέ τὶς ἐπιτυχίες τῆς θεωροῦνταν ἰκανή, ὥστε νὰ ἐκτονωθοῦν τὰ αἰσθήματα θρησκευτικοῦ φόβου³⁸, τὰ ὁποῖα πῆγαζαν ἀπὸ τὸ δόγμα τοῦ «ἀπόλυτου προορισμοῦ». Σύμφωνα μέ τὸ δόγμα αὐτὸ ὁ Προτεστάντης δὲν γνώριζε ἂν εἶναι προορισμένος ἀπὸ τὸ Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία του. Ἡ καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου ὅμως ἀποδείκνυε, ἂν ὑπῆρχε ἐπαγγελματικὴ ἐπιτυχία, τὴν εὐνοία τοῦ Θεοῦ.

Πολὺ γρήγορα ἡ νοοτροπία αὐτὴ ὀδήγησε σ' ἓναν ἐκλεκτικισμό καὶ σέ ἓνα αἰσθημα ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ὑπεροχῆς ἔναντι ἄλλων ἀνθρώπων. Ὁ Weber θὰ τονίσει ἐν προκειμένῳ τὸν ἐγωισμό τοῦ «ἀστικοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἥθους» ποὺ ἀπεχθανόταν τὴν ἐνστικτώδη ἀπόλαυση τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ τὴ θρησκεία. Ἐχθρότητα ὑπῆρχε ἐπίσης ἀπέναντι στὰ ἀγαθὰ τοῦ καπιταλισμοῦ ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦσαν ἄμεσα κάποια θρησκευτικὴ ἀξία³⁹. Ἡ πουριτανικὴ ἠθικὴ καταδίκασε ὄχι τὴν ὀρθολογικὴ ἀπόκτηση τοῦ

ἦταν ἐπόμενο νὰ ἐκπορευθεῖ μία οὐσιώδης ἐνίσχυση τῆς καπιταλιστικῆς σκέψης, ἡ ὁποία ... εἶναι ἡ ἴδια ὀρθολογικὴ, σκοπιμοθηρική». SOMBART W., Ὁ Ἄστος. Πνευματικὲς προϋποθέσεις καὶ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Δυτικοῦ Καπιταλισμοῦ, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1998, σ. 246. Γιὰ τὸν Sombart, οἱ Σχολαστικοὶ καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης ἐκτὸς τοῦ ὀρθολογισμοῦ καλλιέργησαν καὶ τὶς ἀρετὲς τῆς φρόνησης, τῆς μνήμης, τῆς εὐφυΐας, τῆς ἐπινοητικότητας καὶ τῆς δραστηριότητας, ἀρετὲς στὶς ὁποῖες στηρίχθηκε ὁ Καπιταλισμός. SOMBART W., ὁ.π., σ. 249 ἐ.

36. WEBER M., ὁ.π., σ. 106.

37. WEBER M., ὁ.π., σ. 150.

38. Ὁ.π., σ. 98.

39. Ὁ.π., σ. 146.

πλούτου, αλλά την άλογη χρήση αυτού⁴⁰. Θα τονισθεί άσφαλώς τὸ αὐτονόητο ὅτι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ θρησκευτικὲς ρίζες τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς μαράθθηκαν παραχωρώντας τὴ θέση τους σὲ ὠφελιμιστικὴ κοσμικότητα, ὥστε ὁ οἰκονομικὰ σκεπτόμενος ἄνθρωπος «παίρνει τὴ θέση τῆς μονήρους πνευματικῆς ἀναζήτησης τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τὴ θέση τοῦ προσκυνητῆ, πού περνάει τρέχοντας βιασικὰ μέσ' ἀπὸ αὐτὴ τὴν «ἐμποροπανήγυρη τῆς ματαιότητος»⁴¹. Ἡ αὐστηρὴ «ἀποφυγὴ» τοῦ κόσμου πού ὀδηγεῖ μόνο σὲ ἀναγκαῖες ἐπαφὲς μὲ τοὺς κοσμικοὺς ἄνθρώπους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἀνῆκαν σὲ μία κοινότητα πιστῶν καὶ ἀναγεννημένων, ὀδήγησε, κατὰ τὸν Weber, στὴν ἐχθρότητα ἀπέναντι σ' αὐτοὺς πού στέκονταν χωρὶς αὐστηρὸ πνεῦμα ὀργάνωσης καὶ πειθαρχίας στὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ βίο.

Τέλος, εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ παρατηρήσεις του γιὰ τὴν ἰσχυρὴ τάση γιὰ ὁμοιομορφία στὴ ζωὴ (ἀποτέλεσμα τῆς πουριτανικῆς ἠθικῆς π.χ. στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση) πού βοήθησαν «ἀσύλληπτα τὸ καπιταλιστικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τυποποίηση τῆς παραγωγῆς»⁴². Τὸ γεγονός αὐτὸ συνδυαζόμενο μὲ τὶς ἀναλύσεις του γιὰ τὴν πειθῆνια καὶ ὑπομονετικὴ στάση τῶν ἐργαζομένων πού ζητᾶ ὁ Καλβίνος, ἔθεσε τὶς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη βασικῶν ἰδεῶν τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας. Ὅπως χαρακτηριστικὰ λέει ὁ Weber, στὸν Καλβίνο ὀφείλεται ἡ φράση ὅτι «μόνο ὅταν ὁ “λαός”, δηλαδή ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν, εἶναι φτωχὸς παραμένει ὑπάκουος στὸν Θεό»⁴³.

40. Ὁ.π., σ. 149.

41. Ὁ.π., σ. 154. Ἄλλοῦ ὁ Weber θὰ σημειώσει ὅτι ὁ ἀσκητισμὸς «ὅταν μεταφέρθηκε ἀπὸ τὰ μοναχικὰ κελιά στὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ ἄρχισε νὰ κυριαρχεῖ ἡ ἐγκόσμια ἠθικότητα, ἔπαιξε τὸ ρόλο του στὸ χτίσιμο τοῦ τρομακτικοῦ κόσμου τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς πραγματικότητας», ὁ.π., σ. 158.

42. Ὁ.π., σ. 147.

43. Ὁ.π., σ. 154. Στὶς θέσεις τοῦ Weber ὑπῆρξαν κριτικὲς καὶ σχόλια πού καταγράφονται ἀπὸ τὸν BESNARD P., *Protestantisme et Capitalisme* 1970. Ἔτσι γίνεται λόγος γιὰ τὸν K. Samuelson, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ σχέση Καπιταλισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀναλογία τῶν διαμαρτυρομένων εἶναι μεγαλύτερη στὶς γερμανικὲς πόλεις ἀπ' ὅσο ἄλλου. Ὁ R. Tawney ἐπιχειρηματολογεῖ ὑπὲρ τῆς προϋπαρξῆς τοῦ Καπιταλισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸ καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ καινούργιο θρησκευτικὸ ἰδεῶδες διαδόθηκε στὴν Ἀγγλία γιὰ γεωγραφικὸς καὶ μόνον λόγους. Ἡ κριτικὴ πάντως ἐγκνεται στὸ γεγονός ὅτι ὑπερεκτιμήθηκε ὁ θρησκευτικὸς παράγοντας καὶ δὲν δόθηκε βάρους στὰ ἱστορικὰ αἷτια καὶ πλαίσια. Περισσότερα βλ. LALLEMENT M., *Ἱστορία τῶν Κοινωνιολογικῶν ἰδεῶν*, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2001, σ. 263 ἔ. Γιὰ τὸ πὼς ὁ Weber ἐκτιμᾶ τὶς θρησκευτικὲς ἐπιδράσεις τοῦ Κομφουκιανισμοῦ,

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι ο Weber θεωρεί πώς έξι είναι οι βασικοί παράγοντες της Προτεσταντικής ήθικης που βοήθησαν αποφασιστικά την ανάπτυξη του Καπιταλισμού: 1) Το δόγμα του απόλυτου προορισμού, 2) Η διδασκαλία για το επάγγελμα ως αποστολή και ανταπόκριση στη κλήση του Θεού, 3) Η χρησιμοποίηση της Π. Διαθήκης (ειδικά στην περίπτωση του Ίώβ), όπου εύλογείται ο πλούτος και η φτώχεια όφειλεται στην τιμωρία του Θεού, 4) Η ένδοξοσμία άσκηση μακριά από ανέσεις και απολαύσεις, 5) Το νομικό και όρθολογικό πνεύμα, και 6) η αυτονόμηση του ατόμου που ενδιαφέρεται για την ατομική του σωτηρία και πρόοδο.

Τα δεδομένα αυτά μās θυμίζουν πολύ έντονα όσα γράφονται και λέγονται σήμερα για τη σκληρή στάση των προτεσταντικών χωρών του πλούσιου Βορρά έναντι των φτωχών χωρών του Νότου. Η σκληρή και άκαμπτη αυτή στάση έρμηνεύεται ως δίκαιη τιμωρία λαών που δεν έμαθαν να εργάζονται συστηματικά, αλλά έδειξαν τάσεις κοσμικής χαλάρωσης και απόλαυσης, λαών που δεν στηρίζονταν στον έξορθολογισμό της οικονομικής και κοινωνικής δράσης, με αποτέλεσμα την άμαρτωλή παραγωγή χρεών. Πίσω άλλωστε από την εύρωζωνη βρίσκονται οι χώρες του προτεσταντισμού, οι όποιες άκολουθούν τακτική τιμωρίας. “Όπως μάλιστα έπισημαίνεται στον Εύρωπαϊκό Τύπο, οι πλούσιες χώρες του Βορρά έκαναν το χρέος τους και δεν μπορούν να «έγγυώνται» τα λάθη των φτωχών του Νότου. Τα ύψηλά έπιτόκια δανεισμού άλλωστε, τα όποια όμως μπορούν και να μειώνονται ανάλογα με την πολιτική μετάνοιας που άκολουθούν οι φτωχές χώρες, «άνταμείβουν το καλό και τιμωρούν το κακό»⁴⁴.

Πριν ένα χρόνο ο άρθρογράφος της Ίρλανδικής Έφημερίδας “*Irish Independent*”, Kevin Myers, άποδίδοντας την οικονομική πρόοδο και σταθερότητα του Εύρωπαϊκού Βορρά στην «προτεσταντική νοικοκυροσύνη», άπέδωσε τις ευθύνες για την Ίρλανδική οικονομική κρίση στο γεγονός ότι οι Ίρλανδοί δεν είναι Προτεστάντες. Σε άναδημοσίευση άπό την Καθημερινή του άρθρου του Myers τονίζεται το πιό πνευματικό ήθος του Όρθόδοξου δόγματος που στηρίζεται στον Θεό της Άγάπης και όχι της τιμωρίας και αυτό συνεπάγεται χαλαρή προσέγγιση στην ανθρώπινη άδυναμία. Άντίθετα, γράφει «για τους Προτεστά-

Ίνδουϊσμού, Βουδδισμού, Ίσλαμισμού επί της κοινωνικής και οικονομικής ζωής βλ. WEBER M., «La morale économique des grandes religions», *Archives de sociologie des religions* 9(1960) 9 έ.

44. ΓΙΟΥΛΤΣΗ Β., «Οικονομία, ανθρώπινη ύπαρξη, όρθόδοξη Θεολογία και έμπειρία», *Θεολογία* 83 (2012) 74. Άναδημοσίευση του ξένου άρθρου που δημοσιεύθηκε στον Εύρωπαϊκό Τύπο βλ. *Βήμα* 23 Δεκ. 2011.

ντες ποτέ δέ μπορείς νά είσαι σίγουρος, ούτε υπάρχει τρόπος νά διασφαλίσεις τη συγχώρεση τῶν ἁμαρτιῶν σου... Στὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ, ἂν δὲν δουλέψεις, σοῦ ἀξίζει νά πεινάσεις»⁴⁵.

Σὲ συγκριτικὴ μελέτῃ πού ἔγινε στὸν Ἀγγλοσαξωνικὸ κόσμο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας καὶ τῆ θρησκευτικῆ πίστη, διαπιστώνεται ὅτι ἡ θρησκευτικὴ πίστη συμβάλλει στὴν οἰκονομικὴ πρόοδο, διότι ἐνισχύει τὶς κοινωνικὲς συμπεριφορὲς πού ὑποβοηθοῦν τὴν παραγωγικότητα. Θετικὲς ἐπιπτώσεις ἔχουν θρησκευτικὲς δοξασίες, ὅπως ἡ πίστη στὴν ὑπαρξὴ Παραδείσου καὶ Κόλασης⁴⁶.

Στὴ σύνοψη τῆς Κοινωνικῆς διδασκαλίας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Ποντιφικὸ Συμβούλιο γιὰ τὴ Δικαιοσύνη καὶ τὴν Εἰρήνη, ὑπάρχουν ξεχωριστὲς ἐνότητες πού ἐπισημαίνουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς διασύνδεσης τῆς Ἠθικῆς μὲ τὴν Οἰκονομία. Τονίζεται ὅτι ἡ διάκριση ἠθικῆς καὶ οἰκονομίας δὲν συνεπάγεται διαχωρισμὸ. «*Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἠθικὴ καὶ στὴν οἰκονομία εἶναι ἀναγκαία καὶ οὐσιαστικὴ: ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα καὶ ἡ ἠθικὴ συμπεριφορὰ διαπερνοῦν ἡ μία τὴν ἄλλη... Ὅπως στὴν ἠθικὴ σφαῖρα πρέπει νά λαμβάνουμε ὑπόψη τοὺς λόγους καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς οἰκονομίας, δρώντας στὴν οἰκονομικὴ σφαῖρα πρέπει νά εἴμαστε ἀνοιχτοὶ στὶς ἠθικὲς ἐντολές... Καὶ στὴν οἰκονομικὴ -κοινωνικὴ ζωὴ χρειάζεται νά τιμοῦμε καὶ νά προωθοῦμε τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου*»⁴⁷. Ἄλλοῦ τονίζεται ὅτι «*μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς καὶ ἀλληλέγγυας ἀνάπτυξης μπορούμε νά κάνουμε μία ὀρθὴ ἐκτίμηση τῆς ἠθικῆς ἀξίας πού προσφέρει ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία στὴν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς ἢ ἀπλούστατα στὴν ἐλεύθερη οἰκονομία*»⁴⁸. Στὰ πλαίσια τῆς διδασκαλίας αὐτῆς γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας καὶ τῆς ἀνταγωνιστικῆς ἀγορᾶς, ὥστε νά ἐπιτυγχάνονται οἱ στόχοι δικαίου. Ὁ ὑγιὲς ἀνταγωνισμὸς ἐπιβάλλει ὅμως περιορισμὸ τοῦ ὑπερβολικοῦ κέρδους, ἀνταπόκριση στὶς ἀπαιτήσεις τῶν καταναλωτῶν καὶ καλύτερη διαχείριση καὶ ἐξοικονόμηση τῶν πόρων⁴⁹. Γίνεται λόγος γιὰ τὴν κοινω-

45. Καθημερινή 19 Φεβρ. 2012.

46. BARRO J., and RACHEL M., *Religion and Economic Growth*, National Bureau of Economic Research Working paper, Cambridge, Μασαχουσέτη 2003.

47. Σύνοψη τῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἔκδοση τοῦ Ποντιφικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ Δικαιοσύνη καὶ τὴν Εἰρήνη, Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Σύρου 2010, σ. 261.

48. Ὁ.π., σ. 264.

49. Ὁ.π., σ. 272.

νική λειτουργία του πλούτου στην ύπηρεσία του ανθρώπου και προσάγονται τα πατερικά χωρία του Κλήμη του Ἀλεξανδρέα, του ἁγ. Ἰωάννη του Χρυσοστόμου και του Μ. Βασιλείου που τονίζουν την ὀρθή διακίνηση και χρησιμοποίηση του πλούτου σὲ διαταξικό ἐπίπεδο⁵⁰. Σὲ συμφωνία μάλιστα με τις δηλώσεις Ὁρθόδοξων Προκαθημένων ὁ Πάπας Βενέδικτος 16ος τάχθηκε ὑπὲρ μιᾶς Οἰκονομίας που προκρίνει τὸν ἄνθρωπο καὶ ὄχι τὸ κέρδος καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀρνήθηκε τὴ λογικὴ τῆς αὐτορρυθμιζόμενης οἰκονομίας⁵¹.

Ἦδη ἀπὸ τὸ 1892 ὁ Πάπας Λέων ΙΓ΄ δημοσιοποιεῖ τὴν πρώτη κοινωνικὴ ἐγκύκλιο, τὴ «*Rerum novarum*»⁵² σύμφωνα με τὴν ὁποία καταδικάζονται ἡ φτώχεια, οἱ ἀρνητικὲς συνθήκες τῶν ἐργαζομένων, ὁ σοσιαλισμὸς, ἡ ταξικὴ πάλη καὶ προκρίνεται ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ ταξικὴ συνεργασία. Στις ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30, μεσοῦσης τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς κρίσης τοῦ 1929, ὁ Πίος ΙΑ΄ δημοσιεύει τὴν ἐγκύκλιο «*Quadragesimo anno*» σὲ ἀνάμνηση τῶν 40 χρόνων τῆς «*Rerum novarum*», ὅπου προστίθεται ἡ ἀρχὴ τῆς δίκαιης μισθοδοσίας ἀνάλογα με τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐργαζομένου καὶ τῆς οἰκογένειάς του⁵³.

Τὸ 1988 ἡ κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΠΣΕ ζήτησε ἀπὸ τὴν τότε «Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Ἐκκλησιῶν στὴν ἀνάπτυξη» (C.C.P.D.) μελέτη γιὰ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα. Ἡ μελέτη ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὴ Συμβουλευτικὴ Ὁμάδα γιὰ Οἰκονομικὰ Ζητήματα (A.G.E.M.), ἡ ὁποία εἶναι διομολογιακὴ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ θεολόγους, οἰκονομολόγους καὶ κοινωνιολόγους. Τὸ κείμενο με τίτλο «Ἡ Χριστιανικὴ πίστη καὶ ἡ παγκόσμια οἰκονομία σήμερα» ἔγινε ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τὸ 1992 καὶ προτάθηκε στὶς Ἐκκλησίες - μέλη πρὸς μελέτη⁵⁴. Στὸ κείμενο τονίζεται ὅτι ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις ἔχει σπουδαιότητα γιὰ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἀλήθειας, ἐλπίδας καὶ ἀγάπης τόσο στὰ οἰκονομικὰ ὅσο καὶ σὲ ἄλλα θέματα, ἐνῶ γίνεται μία ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία τῆς οἰκουμενικῆς συζήτησης γιὰ οἰκονομικὰ θέματα. Ἀναφέρεται τὸ Παγκόσμιο Χριστιανικὸ Συνέδριο «Ζωῆς καὶ Ἐργασίας» (1925), ὅπου τονίζεται ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο καλύπτει ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὸ Παγκόσμιο Συνέδριο τῆς Ὁξφόρδης (1937), τὸ ὁποῖο ἀσχολήθηκε με τὶς ἐπιπτώσεις τῆς πα-

50. Ὁ.π., σ. 260.

51. Ἐλευθεροτυπία, Αὔγ. 2011.

52. Σύνοψη, ὁ.π., σ. 90.

53. Ὁ.π., σ. 92.

54. «Ἡ Χριστιανικὴ πίστη καὶ ἡ παγκόσμια οἰκονομία σήμερα (μετάφραση Ἰ. Πέτρου), Καθ' Ὁδόν, τεύχ. 7-8 (1994).

γκόσμιας οικονομικής κρίσης και άσκησε κριτική στις προκλήσεις του ολοκληρωτισμού του Χίτλερ και του Στάλιν. Στο Συνέδριο αυτό επισημάνθηκε η ανάγκη να εξεταστούν οι οικονομικοί θεσμοί υπό το φως της συμφωνίας με το θέλημα του Θεού, ενώ άσκήθηκε κριτική απέναντι στα συστήματα του Καπιταλισμού και του Κομμουνισμού. Στόν καπιταλισμό άναγνωρίστηκε η αύξηση τής παραγωγής και τής Τεχνολογικής Προόδου, αλλά καταλογίστηκε η ύπερβολική συγκέντρωση πλούτου που δεν έλέγχεται από την κοινωνία. Ο Κομμουνισμός επικρίθηκε για τόν ύλισμό του και τις ουτοπικές του επιδιώξεις, που υποτιμούν την άξία του ανθρώπινου προσώπου.

Στήν πρώτη Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ (1948) τονίστηκε ότι είναι πλαστό τó ερώτημα τής έπιλογής άνάμεσα στή μαζοποίηση του Κομμουνισμού και στο Laissez-faire του Καπιταλισμού, γιατί: *«Και οι δύο έδωσαν ύποσχέσεις που δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν. Η κομμουνιστική ιδεολογία τονίζει την οικονομική δικαιοσύνη και ύπόσχεται, ότι η έλευθερία θα έλθει αυτόματα με την ολοκλήρωση τής έπανάστασης. Ο Καπιταλισμός τονίζει την έλευθερία και ύπόσχεται ότι η δικαιοσύνη θα άκολουθήσει ως άποτέλεσμα τής έλεύθερης οικονομίας ... Άνγκει στήν εύθύνη των Χριστιανών να άναζητήσουν νέες δημοουργικές λύσεις, που δεν θα έπιτρέπουν η δικαιοσύνη και η έλευθερία να άλληλοαναιρούνται»*. Στή Συνέλευση αυτή προβλήθηκε η ιδέα τής «*ύπεύθυνης κοινωνίας*», όχι ως έναλλακτικό πολιτικό, οικονομικό σύστημα, αλλά ως κριτήριο για την άξιολόγηση των ύπαρχόντων συστημάτων που συνδέεται με τά ήθικά άξιώματα και την κοινωνική ήθική⁵⁵.

Άκολούθησε τó Παγκόσμιο Συνέδριο για την «*Έκκλησία και Κοινωνία*» (1966), στο όποιο τονίστηκε ότι κανένα οικονομικό σύστημα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως χριστιανικό και ότι δεν ύπάρχει Παγκόσμια συνταγή για την οικονομική άνάπτυξη. Στή πέμπτη Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ (1975) προκλήθηκε όμως συζήτηση για μία δίκαιη και συμμετοχική κοινωνία που θα συνδέει την ειρήνη με την ίκανότητα άξιοπρεπούς επιβίωσης. Άναζητήθηκε ένα νέο παράδειγμα για την πολιτική οίκονομία.

Η έκτη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. (1983) ύποστήριξε ότι είναι άναγκαία ότητα να όρισθοún κατευθύνσεις για μία δίκαιη και οικολογική ύπεύθυνη κοι-

55. Καθ' όδόν, ό.π., σ. 20. Άξίζει έδω να σημειωθεί ότι τονίστηκε στή Συνέλευση πώς «*Οι συμβολές των Έκκλησιών του Νότου, που βρίσκονταν σε καταστάσεις μεταποικιακών έπαναστατικών ζυμώνσεων και έλπίδων, όδήγησαν στο να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή σε έννοιες όπως ανθρώπινη άξία και κοινωνική δικαιοσύνη*», ό.π.

ωνία, ή οποία θα αντιμετωπίζει τις δυνάμεις που θέτουν σε κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή. Στο ίδιο κλίμα και ή Παγκόσμια Συνέλευση στη Σεούλ (1990) τόνισε «την προνομιακή έκλογή των φτωχών από τον Θεό και απέρριψε την ιδέα πώς οτιδήποτε υπάρχει στη Δημιουργία είναι για να τó εκμεταλλεύεται ό άνθρωπος. Μία από τις βασικές θέσεις που υιοθετήθηκαν αναφέρεται στη δίκαιη οικονομική δομή σε τοπικό, έθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο για όλους τούς ανθρώπους και την απελευθέρωση από τó βάρος του έξωτερικού χρέους, τó όποιο καθορίζει τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων»⁵⁶.

Στήν έβδομη Γενική Συνέλευση (1991) διακηρύχθηκε ή διατήρηση τής αδικίας στη διεθνή κατανομή του εισοδήματος και ότι ή οικονομία τής αγοράς είναι ανάγκη να μεταρρυθμισθεί. Στη Συνέλευση αυτή τονίσθηκε επίσης ότι: «Η ανθρωπότητα έκανε λάθος να μην κάνει καμία διάκριση ανάμεσα στην οικονομική αύξηση και την ανάπτυξη... αύξηση για χάρη τής αύξησης είναι ή στρατηγική του καρκινώματος. Αύξηση για χάρη τής αύξησης είναι απεριόριστη, ανεξέλεγκτη αύξηση σε μέγεθος... που άδιαφορεί για τó σύστημα στο όποιο στηρίζεται. Αυτό όμως μπορεί να οδηγήσει μόνο στην καταστροφή και τó θάνατο. Πολυσήμαντη ανάπτυξη αντίθετα - όπως ή στρατηγική του έμβρύου - σημαίνει να επιλεγούν τά σωστά πράγματα, στους σωστούς τύπους, στα σωστά μεγέθη, στους σωστούς χρόνους και με τις σωστές σχέσεις μεταξύ τους. Άνάπτυξη, που πραγματοποιείται με αύξηση, αλλά και περιορισμό των επιμέρους στοιχείων τής, λειτουργεί ως ένα αυτοσυγκρατούμενο σύνολο»⁵⁷.

Άξιζει να αναφέρουμε ότι στο έντενες κείμενο για τη Χριστιανική πίστη και την Παγκόσμια οικονομία, πολυς λόγος γίνεται για τó επίκαιρο και σήμερα θέμα τής παγκόσμιας κρίσης των χρεών των φτωχών χωρών και τά σταθεροποιητικά προγράμματα» του Δ.Ν.Τ.⁵⁸. Πολλές μάλιστα Έκκλησίες του Νότου απαίτησαν ήδη από τη δεκαετία του 1980 να διαγραφεί ή να μειωθεί τó έξωτερικό χρέος. Στη δεύτερη συνάντηση επισκόπων και παστόρων τής Λατινικής Άμερικής και Καραϊβικής που πραγματοποιήθηκε τó 1990 στην Τζαμάικα τονίσθηκε: «Η πληρωμή του χρέους πρέπει να καταδικαστεί ήθικά, επειδή τυφλά και βάρβαρα ύπονομεύει τó μέλλον τής ανθρωπότητας, καθ' όσον ύποδαυλίζει και επισωρεύει μία καταστροφή, ή οποία καταστρέφει τούς ανθρώπους και τó φυ-

56. Ό.π., σ. 21.

57. Ό.π., σ. 48.

58. Ό.π., σσ. 32, 33.

σικό περιβάλλον στη Λατινική Ἀμερική και την Καραϊβική... Τὸ χρέος εἶναι πολιτικά και κοινωνικά παράλογο και θέτει μάλιστα σὲ κίνδυνο τὶς ἴδιες τὶς πιστώτριες χώρες ... Καταδικάζουμε τὴν ἀποπληρωμὴ τοῦ χρέους, γιατί πολὺ ἀπλὰ σημαίνει θανατικὴ καταδίκη γιὰ τοὺς λαοὺς και τὸ φυσικὸ περιβάλλον τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς και τῆς Καραϊβικῆς»⁵⁹.

Οἱ συντάκτες τοῦ κειμένου γιὰ τὴν Παγκόσμια Οἰκονομία θὰ ἀναφερθοῦν και στὴ λογικὴ τοῦ κουρέματος, τοῦ χρέους ἐνῶ θὰ τονίσουν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διαχωριστοῦν οἱ διευκολύνσεις και διαγραφὲς χρεῶν ἀπὸ τὰ σταθεροποιητικὰ προγράμματα, καθ' ὅσον αὐτὰ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη και τὴν αὐτοδυναμία⁶⁰.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς γιὰ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, τὴν εἰρήνη και τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα, ἀπέχουν ἀπὸ τὸν λόγο ἐνὸς μεσσιανικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ και ἐνὸς οὐτοπισμοῦ ποὺ φιλοδοξεῖ τὸν ἐπὶ γῆς παράδεισο. Τέτοιες προσπάθειες «θεσμιοποίησεως τῆς οὐτοπίας» ποὺ εἴχαμε πολλὲς στὸν Δυτικὸ Μεσαίωνα, ὀδήγησαν τελικὰ στὴν ἀπαξίωση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου και στὴν τυφλὴ ἐπαναστατικὴ βία.

Τὸ ὄραμα και ἡ πράξη τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ὑπὸ καθεστῶς ἐθελούσιας πείνας και ἀκτημοσύνης ποὺ γινόταν ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῶν πρώτων 10 αἰώνων, μετετράπη σὲ πολιτικὸ ὄραμα και ἐπαναστατικὸ μανιφέστο χλιασι-

59. Ὁ.π., σ. 60.

60. Ὁ.π., σ. 61. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ACT Alliance ὡς διεθνὴς ὀργάνωση ἀπὸ 111 Προτεσταντικὲς κυρίως Ἐκκλησίες (ἰδρυθεῖσα τὸ 2010), στοχεύει στὴν προσφορὰ ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας. Ὑπάρχει μάλιστα και πρόσφατο κείμενο ποὺ μιλά γιὰ τὴ συνεργασία τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς μὲ τὸ ΠΣΕ σὲ ζητήματα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὑποστήριξη τοῦ διακονικοῦ ἔργου τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν ἐνασχόληση μὲ τὴν γενικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας και συνεργασίας και τὴ θεώρηση τῆς σχέσεως μεταξὺ θρησκείας και ἀναπτύξεως σὲ πολυπολιτισμικά, πλουραλιστικά και πολυθρησκευτικὰ περιβάλλοντα. Περισσότερα βλ. ΜΕΙΜΑΡΗ Θ., «Ἡ 59η Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν 16-22 Φεβρουαρίου 2011», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 95 (2012), σελ. 240. Γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ κίνηση γενικὰ ἀλλὰ και τὶς κοινωνιολογικὲς παραμέτρους αὐτῆς βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Οἱ Οἰκουμενικὲς περιπέτειες τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008. Εἰδικότερα γιὰ τὴν Χριστιανικὴ Κοινωνικὴ Ἠθικὴ Ρ/Καθολικῶν, Εὐαγγελικῶν και Ὁρθοδόξων βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σσ. 70 ἐ. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Κοινωνιολογία τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως» στὰ πρακτικὰ Ἐπισημονικοῦ Συνεδρίου, *Οἰκουμενισμός*, ἐκδ. Θεοδρομία, τ. Α', σ. 95-120. Ὁ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ ΣΤ., *Ἐκκλησιολογία και Παγκοσμιοποίηση*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 2008, σ. 55, ἐπισημαίνει τὸ προτεσταντικὸ ρεῦμα θεολογικῆς σκέψεως ποὺ δικαιοῦνι ἀπόλυτα τὸν Καπιταλισμὸ, γνωστὸ ὡς «θεολογία τῆς εὐμάρειας».

κοῦ καὶ μυστικιστικοῦ χαρακτήρα. Ἐπρόκειτο γιὰ προσπάθειες ἐγκαθίδρυσης μιᾶς θεοκρατικῆς οὐτοπίας, οἱ ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν στὴ Δύση περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα. Πιὸ γνωστὰ ἔμειναν τὰ κινήματα τῶν Θαβωριτῶν τῆς Πράγας (1419-1426) καὶ οἱ Ἀναβαπτιστῆς τοῦ Μίνστερ τῆς Γερμανίας τὸ 1534-1535. Οἱ Ἀναβαπτιστῆς κήρυτταν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ τὴν κατάργηση κάθε πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας καὶ τὴν καθιέρωση τῆς κοινοκτημοσύνης σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Συγκεντρωμένοι στὴν πόλη τοῦ Μίνστερ ἐγκαθίδρυσαν ἐπαναστατικὸ καθεστῶς κοινοτικοῦ καὶ πολυγαμικοῦ χαρακτήρα, τὸ ὁποῖο πνίγηκε σὸ αἷμα. Οἱ πνευματικῆς τους ἐπιρροὲς ἔμειναν ὅμως στοὺς Βαπτιστῆς καὶ στοὺς Κουακέρους τοῦ Νέου Κόσμου τῆς Ἀμερικῆς⁶¹.

Μὲ ὄραμα τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα καὶ τὴν κοινοκτημοσύνη τὸ 1650 μία ἄλλη ὁμάδα Ἀγγλῶν ἀγροτῶν Προτεστάντων (Ἀναβαπτιστῶν), γνωστοὶ ὡς diggers (σκαφτιάδες) ἀξίωσαν τὴν παραχώρηση τῆς κοινῆς καὶ τῆς βασιλικῆς γῆς στοὺς ἀκτήμονες καλλιεργητῆς ἐπιδιώκοντας τὴ δημιουργία μικρῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων⁶².

Ἀντίστοιχες προσπάθειες θεοκρατικοῦ καὶ κοινωνιστικοῦ χαρακτήρα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς παράδοσης εἶχαμε σὸ Ἰησοῦτικὸ Κράτος τῆς Παραγουάης. Ὅλα τὰ μέσα παραγωγῆς ἀνήκαν στὴν κοινότητα, ἀφοῦ ἀπαγορευόταν ἡ ἰδιοκτησία. Τὸ κράτος τῆς Παραγουάης ἦταν κλειστὸ στὸν ἔξω κόσμο καὶ κανένας ἰθαγενῆς δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ μεταβεῖ σὲ ἄλλη κοινότητα, χωρὶς τὴ συνοδεία Ἰησοῦτη. Οἱ Ἰησοῦτες διοικητῆς εἶχαν τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο μὲ ἀποτέλεσμα νὰ οἰκοδομηθεῖ ὀλοκληρωτικὴ κοινωνία μαζανθρώπων χωρὶς πρωτοβουλίες καὶ αὐτοσχεδιασμούς. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ μετὰ τὴ φυγὴ τῶν Ἰησοῦτῶν δὲν ἀπέμεινε τίποτα ἀπὸ τὴν κοινότητα τοῦ «Κράτους τοῦ Θεοῦ» τῆς Παραγουάης⁶³.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἀποδεικνύουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἐκκοσμίκευση καὶ ἡ πολιτικὴ ἐργαλειοποίηση τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἡ θεολογία δὲν διαθέτει λόγῳ κοινωνικό, δημόσιον καὶ πολιτικὸν μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἡ ἀποφυγὴ

61. Περισσότερα ΒΛΑΧΟΥ Γ., «Ἀναβαπτισμός», *Θρησκευτολογικὸ Λεξικό*, (ἐπιμ.). Μ. Μπέγγου, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2000, σσ. 44-46.

62. ΚΟΝ Ν., *Ἀγῶνες γιὰ τὴν ἔλευση τῆς χιλιετοῦς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐπαναστάτες χιλιαστῆς καὶ μυστικιστῆς ἀναρχικοὶ τοῦ Μεσαίωνα*, ἐκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 281. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ Δ., *Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ*, τ. Α', ἐκδ. Ἐλεύθερη Σκέψις, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 353.

63. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ Δ., *ὁ.π.*, σ. 366. Η. ΒΟΗΜΕΡ-ΡΟΜΟΥΝΤ, *Die Jesuiten*, Leipzig-Berlin 1904.

ἐργαλειοποίησης τῆς Χριστιανικῆς πίστεως σημαίνει ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὶς οὐτοπικῆς καὶ ὀρθολογιστικῆς βάσεις τοῦ Μεσσιανισμοῦ, ἀπομάκρυνση ἀπὸ ἐπιμεριστικῆς καὶ κατακερματισμένους κομματικῆς λογικῆς ποὺ καταργοῦν τὸν ὀλισθικὸ καὶ πνευματικὸ χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας. Βασικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἄλλωστε ἡ κλήση τῶν ἀνθρώπων στὴν πνευματικὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ποὺ μετασχηματίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν κοινωνία καὶ ὄχι ἡ ὑπέρομη προβολὴ καὶ ἄσκηση τοῦ φιλόανθρωπου καὶ κοινωνικοῦ ἔργου ποὺ τονίζει μόνον τὴν ὀριζόντια διάσταση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ ἄλλωστε ἐνδυναμώνει τὸ γεγονός ὅτι - ὅπως τονίζει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἰερώνυμος - «ὁ Χριστιανισμός, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη θρησκευτικὴ κοινότητα, δὲν μπορεῖ νὰ κλείνει τὰ μάτια του ἀπέναντι στὰ τεράστια προβλήματα ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητας, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι μόνον οἰκονομικὰ καὶ πολιτικά, ἀλλὰ προπάντων ἠθικοῦ χαρακτῆρα, λόγω τῶν πολλαπλῶν ἠθικῶν διλημμάτων, τὰ ὁποῖα συνεχῶς ἐγείρει ἡ πολυπλοκότητα τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς κατάστασης ἀνὰ τὴν οἰκουμένην»⁶⁴.

Σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴ Διακήρυξη τῆς Γ' Προσυνοδικῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως τὸ 1986 ἀποδεικνύεται τὸ κοινοτικὸ ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας: «Ἡμεῖς οἱ Χριστιανοί, ἐπειδὴ κατανοοῦμεν τὸ νόημα τῆς σωτηρίας, αἰσθανόμεθα τὸ χρέος νὰ ἀγωνιζόμεθα διὰ τὴν ἀνακούφισιν τῆς ἀσθενείας, τῆς δυστυχίας καὶ τῆς ἀγωνίας. Διότι, ἐπειδὴ βιώνομεν τὴν ἐμπειρίαν τῆς εἰρήνης δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ἀδιάφοροι διὰ τὴν ἀπουσίαν τῆς ἀπὸ τὴν σύγχρονον κοινωνία. Διότι, ἐπειδὴ εὐεργετήθημεν ἀπὸ τὴν θεία δικαιοσύνη, ἀγωνιζόμεθα διὰ μίαν πληρεστέραν δικαιοσύνη εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν πάσης καταπίεσεως»⁶⁵.

Ἡ Πατερικὴ παράδοση ἐπισημαίνει ἄλλωστε τὸ γεγονός τῆς λύτρωσης ἀπὸ τὴν ἐξουθενωτικὴ προσδοκία τοῦ κέρδους καὶ τῆς διάλυσης τῶν ὀργανωμένων οἰκονομικῶν συμφερόντων, ὥστε νὰ κερδηθεῖ ἡ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια⁶⁶. Ἀπέναντι μάλιστα στὸ πρόβλημα τῆς ἀτομοκρατίας ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος θὰ θέσει τὶς βάσεις τῆς διαπροσωπικῆς καὶ διακοινωνικῆς ἀλληλεγγύης μέσω

64. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Ἰερωνύμου πρὸς τὸν Ἐπίσκοπο Μ. Schindehütte τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας, ὅπως δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Κ. ΖΟΡΜΠΑ, «Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ὡς ἀντίδοτο τῆς πνευματικῆς κρίσης», *Θεολογία*, 83 (2012), σελ. 102.

65. *Ἐπίσκεψις*, τεύχ. 369/12-12-86.

66. ΓΡ. ΝΥΣΣΗΣ, *Κατὰ τοκίζόντων*, PG. 46, 445. Εὐρύτερες ἀναλύσεις βλ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΑΔΗ Γ., *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Πουρναροῦ, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 303 ἔ.

της αγάπης πρὸς τὸν πλησίον: «Μὴ τοίνυν ζήτει τὸ σόν, ἵνα εὖρης τὸ σόν. Ὁ γὰρ ζητῶν τὸ ἑαυτοῦ, οὐχ εὖρίσκει τὸ ἑαυτοῦ. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε “μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ πλησίον ἕκαστος”· τὸ γὰρ οἰκεῖον συμφέρον ἐν τοῦ τῶ πλησίον συμφέροντι κεῖται καὶ τῶ ἐκείνου ἐν τούτῳ»⁶⁷. Κανείς δὲν θεωρεῖται ἀπόλυτος ἰδιοκτήτης τῶν ἀγαθῶν ἀλλὰ διαχειριστής, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο πού δέχεται τὴν ἀπόλυτη χρήση τῆς ἰδιοκτησίας (jus utendi), ἀλλὰ καὶ τὴν κατάχρηση αὐτῆς (jus abutendi). Καταδικάζεται ἡ ἐπιδίωξη πλουτισμοῦ μὲ κάθε μέσο, ὅπως τῆς τοκογλυφίας καὶ τῆς αἰσχροκέρδειας⁶⁸, ἐνῶ ἀποτρέπονται καταστάσεις ἐπαναστατικοῦ μεσσιανισμοῦ μὲσω τῆς βίας, ἐφ’ ὅσον προτάσσεται ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς θεσμικῆς συγκρότησης τῆς κοινωνίας: «Εἰπέ δὲ μοί, ἡ ἀγάπη τὴν κοινοκτημοσύνην ἔτεκεν ἢ ἡ κοινοκτημοσύνη τὴν ἀγάπην. Ἐμοὶ δοκεῖ ἡ ἀγάπη τὴν ἀκτημοσύνην»⁶⁹.

Οἱ σημαντικὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἐποχὴ τους ἔγιναν ἡ πράξη τῆς Βυζαντινῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ πολιτείας, ὥστε νὰ οἰκοδομηθεῖ τὸ μοναδικὸ σὲ ὄργάνωση καὶ ἐπιτυχία Βυζαντινὸ Κράτος - Πρόνοιας⁷⁰. Σὲ ἀγαστὴ σύμπνοια καὶ συνεργασία οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ οἱ νόμοι τῆς Βυζαντινῆς Πολιτείας, καθιστοῦσαν τὸν ἐπίσκοπο ὑπεύθυνο γιὰ τὴ λειτουργία τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων στὴν περιφέρειά του⁷¹.

Ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο, σχεδόν, στὴ Βυζαντολογικὴ ἔρευνα ὅτι στὸ Βυζάντιο ὑπῆρχαν συχνὰ Αὐτοκρατορικὰ Διατάγματα, τὰ ὁποῖα ἀπέτρεπαν τὴν δημιουργία μονοπωλιακῶν καὶ ὀλιγοπωλιακῶν καταστάσεων στὴν οἰκονομικὴ ζωή. Πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐνδυνάμωσης τοῦ Κράτους - Πρόνοιας ὑπῆρχαν ἐπίσης οἱ θεσμοὶ τῶν «Χαριστικίων», τῆς παραχωρήσεως δηλαδὴ τῶν μοναστηριακῶν γαιῶν στὴ διοίκηση καὶ στὴ διαχείριση ἐξεχόντων λαϊκῶν, τῆς «Πρόνοιας», τῆς

67. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Κορινθίους*, PG. 61, 280.

68. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Ματθαῖον*, PG. 58,556-558.

69. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὰς Πράξεις*, PG. 60, 94 ἔ.

70. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΥ Δ., *Ἑλληνικὴ Εὐποιία καὶ ἑλληνοχριστιανικὴ Φιλανθρωπία*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008. Γιὰ τὶς σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Οἰκονομίας βλ. ἐπίσης ΠΑΠΑΔΕΡΟΥ ΑΛ., «Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκονομία. Διάλογος μὲ τὸν Alfred Müller Armac», στὸ Γ. Μαντζαρίδου (ἐπιμ.), *Θέματα Κοινωνιολογίας τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 86-165.

71. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Πολιτικὴ Οἰκονομία καὶ Τρεῖς Ἱεράρχες», *Ἐπιστημονικὴ ἑπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς, Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας* 10 (2005), 193, ὅπου καὶ οἱ πηγές.

παραχωρήσεως από τὸ Κράτος σὲ πλούσιους ιδιωτές, μὲ δικαίωμα ἀνακλήσεως, τῆς διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως ὁλόκληρων περιοχῶν καὶ τῶν ἀναλογούντων σ' αὐτὲς φόρων, καὶ τῆς «προτιμήσεως», τῆς δυνατότητας ποὺ εἶχαν τὰ μέλη τῆς χωρικῆς κοινότητας καὶ ἰδιαίτερος οἱ γείτονες τοῦ πωλητῆ ἑνὸς κομματιοῦ γῆς νὰ τὸ ἀγοράσουν πρῶτοι, ὥστε νὰ μὴν συγκεντρώνεται ὑπερβολικὴ δύναμη στὰ χέρια λίγων δυνατῶν⁷².

4. Συμπερασματικὲς προτάσεις

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα ὀφείλουμε νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ὑπάρχουν πλούσια θρησκευτικὰ καὶ πολιτιστικὰ παραδείγματα ποὺ καταθέτουν τὸν λόγο τους καὶ τὸ συμβολικὸ τους κόσμο. Ὅπως μάλιστα ὁμολογεῖ ἡ Grace Davie, ἡ θρησκεία ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ προσφέρει στοὺς πιστοὺς καίριες ἐπεξηγήσεις καὶ σημασίες, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ βροῦν τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα σὲ περιόδους οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς κρίσης. Ὅπως γράφει, «ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει καὶ ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας ὡς ἑνὸς εἴδους Ἰερῶ θόλου ποὺ προστατεύει τὸ ἄτομο, καθὼς καὶ τὴν κοινωνία ἀπὸ τὶς ἀπόλυτα καταστροφικὲς ἐπιπτώσεις μίας φαινομενικὰ χαοτικῆς καὶ ἄσκοπης ὑπαρξῆς»⁷³. Ἡ ἴδια

72. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Οἱ Ζηλωταὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ λαϊκὴ τους βάση», *Βυζαντινὰ* 18 (1995-1996), 277. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Κοινότητα. Συμβολὴ στὴν Κοινωνιολογικὴ διερεύνηση τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 119 ἔ. Βλ. ἐπίσης ἐνδεικτικὰ τὴ Νεαρά τοῦ Ρωμανοῦ Α' Ἐκατηνοῦ (920-944) στὸ ΖΕΠΟΥ Ι. καὶ Π., *Jus Graecoromanum*, Ἀθήνα τ. Α', σ. 213. Ἐντυπωσιακὸ τὸ τρίτομο συλλογικὸ ἔργο (ἐπιμ. Α. Λάιου) μὲ τίτλο *Οἰκονομικὴ Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου*, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2006.

Τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας στὴν Ἑλλάδα διατηρεῖται τὸ κοινοτικὸ φαινόμενο τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ παραγωγικὴ, οἰκονομικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐπέκταση τῆς κοινότητας, χωρὶς νὰ λείπει βέβαια καὶ ἡ δράση τῶν μεγαλεμπόρων καὶ εὐεργετῶν τοῦ ὑπόδουλου Γένους. Χαρακτηριστικὴ περίπτωση κοινωνικῆς-κοινοτικῆς οἰκονομίας ποὺ ἔκανε παραγωγικὴ ἐπένδυση τῶν κερδῶν καὶ ὄχι καταναλωτικὴ χρήση, ὑπῆρξε ἡ Συντεχνία τῶν Ἀμπελακίων, τοῦ πρώτου –κατὰ πολλοὺς– πετυχημένου Συνεταιρισμοῦ. Γιὰ τὰ κοινωνικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παραγωγικῆς, ἐμπορικῆς καὶ ἐξαγωγικῆς ἐπέκτασης τῆς οἰκονομικῆς κοινότητας τῶν Ἀμπελακίων, βλ. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Κοινωνιολογικὴ θεώρηση τῆς Συντεχνίας τῶν Ἀμπελακίων Θεσσαλίας 1780-1811», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 82 (1999) σελ. 509-527. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΗΛ., *Δομὲς καὶ θεσμοὶ στὴν Τουρκοκρατία. Τὰ Ἀμπελάκια καὶ ὁ κοινωνικοοικονομικὸς μετασχηματισμὸς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου*, ἐκδ. Κάλβος, Ἀθήνα 1988.

73. DAVIE GR., *Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας*, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2010, σ. 66.

δέχεται ότι οι δυνάμεις του έκμοντερνισμού δεν πρόκειται να οδηγήσουν σε μία ομογενοποιημένη παγκόσμια κουλτούρα και τούτο γιατί υπάρχουν πολλές πολιτιστικές παραδόσεις και κληρονομίες με διαφορετικές διδασκαλίες και αναφορές⁷⁴.

Έπι του θέματος αυτού ο Ίσραηλινός Κοινωνιολόγος Shmuel Eisenstadt θα κάνει λόγο για την «πολλαπλή νεωτερικότητα». Πρόκειται για την συνεχή συγκρότηση και ανασυγκρότηση πολλαπλών πολιτισμικών προγραμμάτων που αναπτύσσονται στον νεωτερικό κόσμο. Έπομένως συνεχίζεται τὸ γεγονός να υπάρχει «θέση για τὴ θρησκεία και για τὰ θρησκευτικά κινήματα στίς ἐκτυλισσόμενες ἐρμηνείες τῆς νεωτερικότητας. Οἱ μορφές τῆς θρησκείας, ἐπιπλέον, μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο ποικίλες ὅσο και οἱ μορφές τῆς νεωτερικότητας»⁷⁵. Ἡ νεωτερικότητα με ἄλλα λόγια βρίσκεται σε μία συνεχή και ἀτελεύτητη διαλεκτική ζύμωση και δοκιμασία, διότι προεκτείνεται στο μέλλον μαζί με τίς διαφορετικές θρησκευτικές και πολιτισμικές παραδόσεις⁷⁶, οἱ ὁποῖες ἔχουν νὰ ποῦν πολλά στο σημερινό κόσμο τῆς σύγκρουσης, τῆς κρίσης και τῆς ἀβεβαιότητας.

Ὁ J. Habermas, ἄν και ἀγνωστικιστής, θα κάνει λόγο και αὐτός με τὴ σειρά του για μία «μεταεγκοσμικευμένη κοινωνία», ἐφ' ὅσον «ἡ θρησκεία συνεχίζει νὰ διεκδικεῖ μία θέση σὲ ἕνα ὄλοένα και ἐντονότερα ἐγκοσμικευμένο περιβάλλον και ὅτι ἡ κοινωνία πρὸς τὸ παρὸν ὑπολογίζει στὴ διατήρηση τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων»⁷⁷. Αὐτὸ κατὰ τὸν Habermas συμβαίνει, διότι ἡ οἰκονομία τῆς Ἀγορᾶς και ἡ διοικητική ἐξουσία ἐκτοπίζουν συνεχῶς ἀπὸ τὴ ζωὴ τὴν κοινωνική ἀλληλεγγύη. Εἶναι μάλιστα ἰδιαίτερας σημασίας ἡ ἐπισήμανσή του ὅτι οἱ μὴ πιστοὶ «ὀφείλουν νὰ μὴν ἀρνοῦνται κατ' ἀρχὴν τὴν ἐν δυνάμει ἀλήθεια τῶν θρησκευτικῶν κοσμοειδώλων και νὰ μὴν ἀμφισβητοῦν τὸ δικαίωμα τῶν πι-

74. Ὁ.π., σ. 172.

75. Ὁ.π., σ. 175. Περισσότερα βλ. EISENSTADT S., *Οἱ μεγάλες ἐπαναστάσεις και οἱ πολιτισμοὶ τῆς Νεωτερικότητας*, ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2011. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ πολιτισμική διάσταση τῆς νεωτερικότητας», σὸν συλλογικό τόμο, *Οἱ Πολιτισμοὶ* (ἐπιμ. Μ. Μαργακουδάκη), ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 95-122.

76. Ὁ Eisenstadt θα πει ὅτι οἱ διαδικασίες τῆς παγκοσμιοποίησης δὲν συνεπάγονται οὔτε τὸ τέλος τῆς ἱστορίας, οὔτε τὸ «τέλος τῶν πολιτισμῶν». EISENSTADT S., «Ἡ πολιτισμική διάσταση τῆς νεωτερικότητας», ὁ.π., σ. 119.

77. HABERMAS J. - RATZINGER J. (νῦν πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ'), *Ἡ διαλεκτική τῆς ἐγκοσμικευσης. Λόγος και θρησκεία*, ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 2010, σ. 39.

στῶν συμπολιτῶν τους νὰ συμβάλλουν στίς δημόσιες συζητήσεις, χρησιμοποιώντας τὴ γλῶσσα τῆς θρησκείας»⁷⁸.

Εἶναι λοιπὸν ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη ἀρθρώσεως ἑνὸς οὐσιαστικοῦ χριστιανικοῦ θεολογικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὶς ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης φιλοσοφικῆς καὶ κοινωνικῆς θεωρίας, θὰ ἀπαντᾷ στίς ἀγωνιώδεις ὑπαρξιακὲς ἀναζητήσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ διάλογος αὐτὸς τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὴ νεωτερικότητα μακριὰ ἀπὸ Φονταμενταλιστικὲς ἀκρότητες, λογικὲς ὁμολογιακοῦ παροξυσμοῦ καὶ θρησκευτικῆς τυποποίησης, καταφάσκει τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο καὶ τὶς κοινότητες προσώπων, διδάσκοντας ταυτόχρονα τὸν μετοχικὸ τρόπο τοῦ βίου, ὅπου ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀλήθεια ὡς σχέση οἰκοδομεῖ, ἐνώνει, κοινωνικοποιεῖ, διαλέγεται καὶ διακονεῖ τὸν συνάνθρωπο.

Μακριὰ ἀπὸ κάθε λογικὴ χρηστικῆς σκοπιμότητας, ἐξουσιαστικῆς ἐπιβολῆς καὶ ιδεολογικοποίησης τῆς πίστης, ἡ Χριστιανικὴ κοινωνικὴ διδασκαλία ὀφείλει νὰ καταθέτει τὸν λόγο της γιὰ τὰ κοινωνικο-οικονομικὰ προβλήματα. Ὁ λόγος αὐτὸς καθίσταται λειτουργικὸς μόνο ὅταν ἐντάσσεται στὴ διαλεκτικὴ κατάφαση καὶ ὑπέρβαση τοῦ κόσμου στὰ πλαίσια τοῦ Μυστηρίου τοῦ Σεσαρκωμένου Λόγου καὶ Θεοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἄρνηση τῆς ἄσαρκης πνευματικότητας ἀφίσταται ἀπὸ τὰ ἄκρα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ (οἱ προϋποθέσεις τοῦ ὁποῖου ἀρνοῦνται μὲ προγονόπληκτη καὶ στείρα λογικὴ τὴ σύγχρονη πολιτι-

78. Ὁ.π., σ. 43. Ὁ ἴδιος θὰ πεῖ σὲ ἄλλο σημεῖο ὅτι εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἴδιου τοῦ Συναγματικοῦ Κράτους νὰ προστατεῦει τὶς πολιτισμικὲς πηγὲς ποὺ τροφοδοτοῦν τὴν κανονιστικὴ συνείδηση καὶ τὴν ἀλληλεγγύη τῶν πολιτῶν. Θὰ κάνει μάλιστα λόγο γιὰ μία «μετα-ἐκκοσμιευμένη κοινωνία» ποὺ φέρνει σὲ συνάντηση θρησκεία καὶ κοινωνία μὲ ἀμοιβαῖο σεβασμὸ καὶ διάκριση. Ὁ.π., σ. 39.

Γιὰ τὸν Μ. Μπέγζο «τὸ ἐπιτακτικὸ αἶτημα τοῦ καιροῦ μας δὲν εἶναι οὔτε ἡ συμβίωση χριστιανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ κατὰ τὸ μεσαιωνικὸ πρότυπο, ὅπως θὰ ἤθελαν μερικοὶ ρομαντικοὶ ἀναχρονιστές, οὔτε ὅμως τὸ ὀριστικὸ διαζύγιο θρησκείας καὶ ἱστορίας, σύμφωνα μὲ τὸ μοντέλο τοῦ διαφωτισμοῦ, ὅπως ἐπιθυμοῦν κάποιοι κινικοὶ ρεαλιστές. Μία «τρίτη λύση εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ, ἀθθεντικὴ καὶ γνήσια συνύπαρξη, ἐντελῶς διαφορετικὴ καὶ ριζικὰ ἀντίθετη πρὸς τὴ μεσαιωνικὴ ἐκδοχὴ της... Ὁ Χριστιανισμὸς ζεῖ γιὰ τὸν πολιτισμὸ, καὶ ὁ πολιτισμὸς ζεῖ ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸ». ΜΠΕΓΖΟΥ Μ., *Εὐρωπαϊκὴ Φιλοσοφία τῆς θρησκείας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2007, σ. 310. Ὁ Ἱ. Πέτρον θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἐπέλθει χωρισμὸς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὸ Κράτος, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὸν δημόσιο χῶρο. «Αὐτὸ σημαίνει ὅτι εἶναι ἐλεύθερες νὰ δροῦν στὸν κοινωνικὸ χῶρο, δὲν μποροῦν ὅμως νὰ ἔχουν ἐξουσία κρατικοῦ χαρακτήρα καὶ νὰ ἐπιβάλλονται μέσῳ αὐτῆς στοὺς πολίτες... στὴν κοινωνία». ΠΕΤΡΟΥ Ι., *Θρησκεία καὶ Κοινωνία*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 224. Κατὰ τὴ γνώμη του «ἡ ἀνάμειξη θρησκευτικοῦ λόγου στὴν πολιτικὴ ὁδηγεῖ σὲ ἀλλοίωση τῆς δημοκρατίας», ὁ.π., σ. 227.

σική πραγματικότητα) και τοῦ Νεστοριανισμοῦ (ὁ ὁποῖος θεοποιεῖ μὲ πνεῦμα ἐκκοσμίκευσης τὰ σύγχρονα ἐπιτεύγματα τοῦ Τεχνοκρατικοῦ Πολιτισμοῦ). Πρόκειται γιὰ τὸ Χριστιανικὸ ἦθος ποὺ ὑπερβαίνει τὴ λογικὴ τῶν κλειστῶν συστημάτων καὶ ἀνοίγεται λειτουργικὰ καὶ εὐχαριστιακὰ στὸν κόσμον καὶ τὴν Οἰκουμενικότητα.